

59308

FÖLD —ÉS— EMBER

NEGYEDÉVENKINT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS
SZEMLE - SZERKESZTI:

KOGUTOWICZ KÁROLY

ÉS

STRÖMPL GÁBOR

VI. ÉVF.
HARMADIK SZÁM
1926

SZERKESZTŐSÉG:
SZEGED, EGYETEMI FÖLDRAJZI INTÉZET
—
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG EMBERFÖLDRAJZI
SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADÁSA
BUDAPEST

TARTALOM.

Értekezések:

Lap

Szakáll Zsigmond: A buza és termelése gazdasági földrajzi szempontból 129—157

Szemle:

Paul Graf Teleki: Die weltpolitische und wirtschaftliche Lage Ungarns in Vergangenheit und Gegenwart (Szakáll Zsigmond). — *Karay—Szabó Pál*: Adatok Pécs környékének településföldrajzához (Kogutowicz Károly). — *Tóth Ferenc*: Csurgó és környéke (Kanszky Márton). — *Tonelli Sándor*: Szeged (Szakáll Zsigmond). — *Jávorka Sándor*: A magyar flóra kis határozója (Boros Ádám). — *Baker O. E.*: The Potential Supply of Wheat (Szakáll Zsigmond). — *Fallex—Mairey*: Géographie d'après-guerre l'Europe (Sch. G.). 158—168

Apró közlemények:

Pat és származékai (B. Zs.). — A Barokk-hoz (Bátky Zsigmond). — A francia földművelő lakosság csökkenése és idegenek bevándorlása Franciaországba (S. G.). — A Nyír, „Nyírség” és nyírfa szavak eredete (Nagy Jenő). — Barnag (Bátkay Zs.). — A Bakony-hoz (B. Zs.). — Imár-ere és Imár-rét (B. Zs.). 169—175

Nyilatkozat:

(Gróf Teleki Pál—Kogutowicz Károly) 176

ETHNOGRAPHIA (NÉPÉLET)

című évnegyedes folyóirat, a Magyar Néprajzi Társaság hivatalos közlönye; ezt a tagok tagilletményül kapják. A folyóirat előfizetés útján is megszerezhető; előfizetési ára évi 80.000 korona. (Egy teljes évfolyam bolti ára 100.000 korona; egyes szám ára 25.000 korona.) Tagsági díjak, előfizetési pénzek a Magyar Néprajzi Társaság Pénztára (Budapest, VIII., Múzeum-körút 14—16.), tudakozódások, bejelentések a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Tisztviselőtelep, Elnök-uca 13.) címére küldendők. (Csekkszámla a magyar kir. postatakarékpénztárnál: 3019.)

A FÖLD ÉS EMBER

egyes füzetekinek ára 2 pengő, egész évfolyam (4 füzet) előfizetési ára 6 pengő. *Iskolák, könyvtárak, tanárok, tisztviselőknek kedvezményes előfizetési ár egész évre 2 pengő.*

A folyóirat közleményeire való jogainkat fenntartjuk!
A közlemények csakis a forrás megnevezésével idézhetők.

A buza és termelése gazdaságföldrajzi szempontból.

Kiváló külföldi tudósok — mint *Brunhes*, *Baker*, *I. Russell Smith*, *Ernst Friedrich* stb. — gazdaságföldrajzi értekezéseket írtak a buzáról, de ezek a tanulmányok minden kitűnőségük dacára sem merítették ki teljesen a témájukat. *Brunhes* majdnem kizárólagosan a buza-termelés földrajzi feltételeit ismerteti s elterjedéséről csak futólagosan emlékezik meg. *Baker* ezeken kívül már a buza termelésének gazdasági okait is fejtegeti, míg honfitársa, *I. Russell Smith*, a legszívesebben a buza térhódításának okairól beszél. *Ernst Friedrich* pedig munkája címének megfelelőleg, a buza földrajzi elterjedésével foglalkozik a leg-részletesebben.

Egyesek egyáltalán nem említik, mások pedig legfeljebb csak érintik a különböző gazdasági tájak természeti viszonyainak hatását a buza jellegére és minőségére s azt a lényegbevágó befolyást, amelyet az ember tudatos tevékenysége a buzára és termelésére gyakorolt. Már pedig *Heiderich* bécsi professzor véleménye szerint, amelyet nálunk *Fodor Ferenc* ismertetett és méltatott, gazdaságföldrajzi értekezés megírásánál három tényezőt kell állandóan szem előtt tartani: a termény produkálásának fizikai feltételeit, a gazdasági táj természeti viszonyait és az emberi tevékenységet. Ennek a három tényezőnek együtthatásából keletkezik a gazdasági élet, amelynek megmagyarázásával foglalkozik a gazdasági földrajz.

Jelen tanulmányommal ennek a véleménynek gyakorlati megvalósítására óhajtok kísérletet tenni és pedig az első részben csak az első tényezőt veszem figyelembe, a másodikban a két elsőnek, a harmadikban és a negyedikben pedig mind a háromnak együtthatását szemlélem. *Kogutowicz Károly* felszólítására értekezésem tárgyául azért választottam a buzát, hogy ennek a legfontosabb terményünknek jelentőségét, amelyet külföldi írók oly szívesen elhallgatnak, sőt letagadnak, az igazságnak megfelelően kellőképp kidomborítsam. Ez az oka annak, hogy esetleg egy-két témánál a kívánnál hosszasan időzöm.

A buza termelésének fizikai feltételei.

A buza őshazája az a terület, amelyet általában az emberiség ősbölcsőjének is tartunk. Innen terjedt el széles körben az emberrel együtt, de terjedőben van még ma is s mint a legízletesebb, legtáplálóbb s aránylag olcsó kenyérmag kiszorítja sok angol és német éléskamrájából a rozsot, sok olasz és spanyol asztaláról a kukoricát, sok kínai háztartásából a jóval drágább rizst. Alaptermészete is megfelel Elő-Ázsia viszonyainak, amennyiben nagyon szereti az esős telet, a száraz nyarat s a lehetőleg mésztartalmú agyagos talajt. S valóban, ha térfoglalása közben ilyen vagy hasonló körülmények közé jut, akkor kitűnő minősége változatlanul megmarad; de ha a talaj- és éghajlati viszonyok lényegesen mások, akkor az oda telepített buza természete és tulajdonságai is gyökeresen átalakulnak annyira, hogy valósággal új buzafaj jön létre, amely épúgy ragaszkodik a neki megfelelő körülményekhez, mint az eredeti fajta. De azért a buzát mégsem érdemes a földkerekség bármely pontján elvetni, mert termelésének általános *fizikai feltételei* alkalmazkodási képességének is határt szabnak.

Melegség. Buzát csak akkor lehet sikerrel termelni, ha az a tenyészidő alatt egy bizonyos melegmennyiségben részesül. Ezt pedig megkapja mindazokon a területeken, amelyek a 14°-os nyári izotermától délre, ill. északra vannak.¹⁾ Ez a vonal leszeli Skócia északnyugati részét s átugrik Norvégiába, ahol a tengerparttól kissé távolabb eső részen *felmegy a 64°* szélességig; onnan visszatér s a 62°-nál éri el a svéd partot. Ettől kezdve megközelítőleg ugyanezen a szélességen halad tovább Európán és Ázsián át egészen Jakuckig, ahol délkeletre fordul s az 54°-nál jut a Csendes-óceánhoz. Most egyenes vonalon kel át a tengeren s a tengerparti részeket Észak-Amerikában is kívülhagyva, északnak megy s a Jukon folyónál eléri a sarkkört. Itt délkeletre fordul s lassankint leszáll az 50°-ig, amelyet azután követ is egészen a Szent Lőrinc-öbölíig. Dél-Amerikában ugyanebből az okból a 42°-tól délre már csak nagyon kevés buza terem. Ez az izoterma jelzi a buza legfelsőbb határát a magaslatokon is, minek megfelelőleg az Alpokban 2000 m., a Sziklás

¹⁾ I. W. Smith: Agricultural Meteorology. 183. l.

Hegység középső részén 2400 m., az Andok forró égövi részén 3000 m.-en felüli magasságban is látunk még buzát.

A 14°-os nyári izoterma és a sarkok, ill. a magas hegytetők közti területek tehát már túlhidegek a buza számára; ezzel ellentétben a földkerekség egyetlen pontja sem túlmeleg, hisz éppen a legforróbb területeknek, Egyiptomnak, Mezopotámiának, Pandzsábnak egyik legfontosabb terménye: a buza.

Napsugárzás. A szükséges melegmennyiségnek egy részét, különösen a virágzás után, direkt napsugárzás alakjában kell a buzának megkapnia, mert ez segíti elő a mag legértékesebb alkatrészének: a sikérnek a fejlődését. A direkt napfény eloszlása és a siker mennyisége közti összefüggés még kellőkép tanulmányozva nincs. Mindenesetre érdemes lenne erre vonatkozólag kísérleteket végezni, amelyek segítségével ez a különben közismert összefüggés számíszzerűleg is kimutatható lenne.

Nedvesség. A buzának hidegebb vidéken kevesebb, melegebb vidéken pedig, ahol a párolgás is nagyobb, több nedvességre van szüksége. Oly területeken, ahol a nyári középhőmérséklet 14° körül van, évi 280 mm. csapadékmennyiség is elég, különösen, ha annak a nagyobbik része a téli és tavaszi hónapokra esik; de ahol az átlagmeleg 25°-nál is több, ott legalább 500 mm. csapadékra van szükség. A buza tehát nem fél a szárazságtól, hisz a világ buzával bevetett területeinek a legnagyobb része évenként még 750 mm. csapadékot sem kap. Annál jobban irtózik azonban a túlsok nedvességtől, mert ebben az esetben a rozsdá és a különféle gombabetegségek nagy kárt okoznak benne. Ez az oka annak, hogy hidegebb országrészekben 1000 mm.-es, forró vidéken pedig 1700 mm.-es évi esőjárás esetén már nem foglalkoznak buzatermeléssel és pedig a legkevesébb ott, ahol a csapadékosabb hónapok és a buza érési időszaka összeesnek. Mindezek az adatok természetesen a végleteket jelzik; közbeeső nyári középhőmérsékletű vidékekre közbeeső minimális és maximális csapadékmennyiségek is érvényesek.²⁾

Ilyenformán a buzára túlnedvesek az egyenlítő vidéke, Délkelet-Ázsia, Európa és Észak-Amerika északnyugati, Ausz-

²⁾ O. E. Baker: Geography and Wheat Production, 27. l.

trália keleti partszegélye; túlszárazak Délnyugat- és Közép-Ázsia, Észak- és Délnyugat-Afrika, Közép-Ausztrália és Amerika sivatagos részei.

Öntözési lehetőség. Amíg a buzának a meleg egy részét okvetlenül direkt napsugárzás útján kell megkapnia, addig az nem feltétlenül szükséges, hogy a nedvesség felülről aláhulló csapadék alakjában jusson hozzá. A buza tehát termelhető olyan helyen is, ahol egész éven át egy csöpp eső sem esik, ha a megfelelő mennyiségű vízről mesterséges úton gondoskodunk; továbbá természetesen oly vidéken is, amely a buzára túlszáraz, ha a hiányt öntözéssel pótoljuk. Így Egyiptom, Mezopotámia, Turkesztán és az Indus völgyének esőtlen és félsivatag részein öntözés segítségével állandóan sok buza terem. Különösen nagy gonddal vezetnek minden rendelkezésre álló vizet buzaföldjeikre Amerika olyan túlszáraz tartományainak lakói, mint amilyenek Manitoba, Saskatchewan, Alberta Kanadában; Nevada, Utah stb. az Unióban.

Minthogy a buzának sok nedvességre tulajdonképen csak a növesi időszakban van szüksége, Utahban az öntözést csak akkor kezdik meg, amikor a növény 15—20 cm. magas s akkor szüntetik meg, amikor az virágozni kezd; Nevadában pedig fejvetés előtt 15 cm., fejvetés után 30 cm. csapadéknak megfelelő vízmennyiséget vezetnek a buzaföldekre.³⁾

Mindez természetesen csak úgy lehetséges, ha elegendő és aránylag könnyen felhasználható víz áll rendelkezésre. *Bár az amerikaiakat a vízhiány sem riasztja vissza a buzatermeléstől.* Ezért találták ki a hírneves dry-farming módszerüket, amelynek segítségével ha nem is minden esztendőben, de legalább minden 2—3 évben sikerrel gazdálkodnak túlszáraz területeken is öntözés nélkül. — Ebből a célból tanulmányozzák a helyszínen a Palesztinában a Hermon hegyén felfedezett vadbuzát is, mert azt remélik, hogy — mivel ez állítólag lényegesen nagyobb szárazságot bír ki, mint a termesztett buza — ennek buzára túlszáraz földjeiken való elterjesztésével, évi termésüket nagyban emelni fogják.⁴⁾

Talaj. A buza a talajban nagyon válogatós. Nem szereti sem a száraz, sem a nedves földet, sem a lazát, sem a kötöttet,

³⁾ I. W. Smith i. m. 191. l.

⁴⁾ I. Russell Smith: Industrial and Commercial Geography. 49. l.

hanem a mélyrétegű, vizet elég jól tartó, középkötött, humuszban és mészben gazdag agyagtalajt. De a kötöttebb fajtájú vályogtalaj is megfelel és a homoktalaj is, ha eléggé humuszos s nem tulságosan laza; a szikes földön meg ép a búzát lehet a legeredményesebben termelni. *Maercker* hallei tanár vegyi vizsgálatok útján megállapította, hogy a jó buzatalajnak legalább 5% humuszt, 0.15% nitrogént, 0.15% foszforsavat, 0.25% kálit és 1% meszet kell tartalmaznia. Ilyen és hasonló összetételűek rendszeren az agyagos allúviumok, a fekete erdőtalajok, a termékeny sztyeppföldek, a löszborította területek s azok az agyagrétegek, amelyeket a legutolsó jégkorszak hagyott vissza Észak- és Közép-Európában és Amerika északi részén.

Egyes vidékeken nemcsak a talaj vegyi összetétele játszik nagy szerepet, hanem hőmérséklete is. Így Indiában addig nem vetik el a búzát, amíg a talaj hőmérséklete legalább 25°C-ra alá nem szállott, mert különben a fehér ^{hangyák} ~~termenek~~ elpusztítják a vetést.⁵⁾

Felület. A buzatermelők a vidék felületét és lejtési viszonyait is tekintetbe veszik. Teljesen alkalmatlanok a buzára a tőzeges földek és azok a területek, amelyeken sok a főveny, kavics, szikla s ennek következtében nagyon egyenetlenek és túlgöröngyösek. Hegyoldalakon is ritkán látunk búzát, mert azokat nem igen borítják neki megfelelő összetételű talajok; másrészt ha a talaj kedvező minőségű is, 15:100-nál meredekebb lejtőt már nem igen lehet buza alá megmunkálni. A buza tehát a legnagyobbbrészt a síkság növénye s ott is az olyan földet tartják rá nézve a legkedvezőbbnek, amelynek még elég esése van a csurgalékvíz levezetésére s elég egyenes a megmunkálás és az aratás szempontjából.

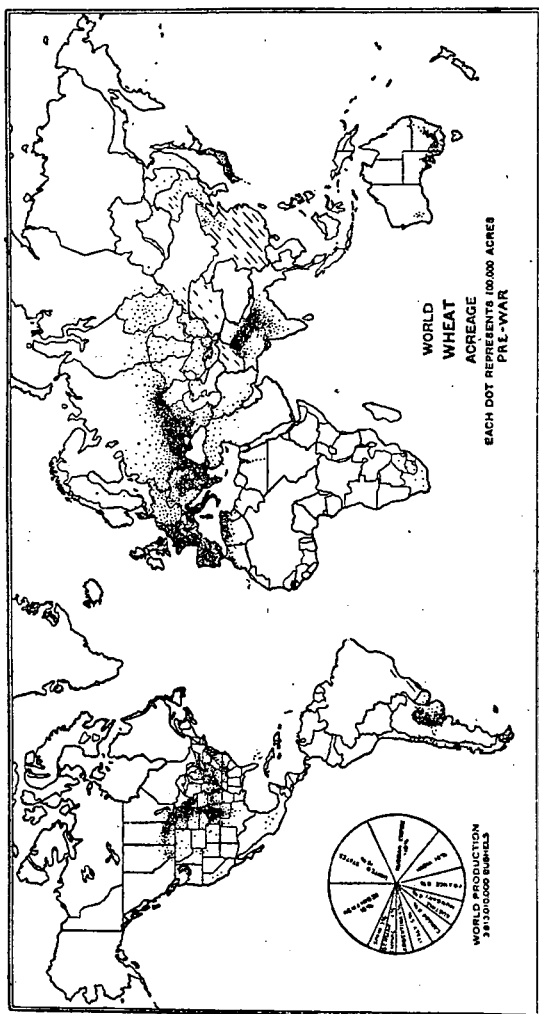
A különböző gazdasági tájak természeti viszonyainak hatása a buza jellegére és minőségére.

A mostoha tájak buzája: a polyvás buza.

A természeti viszonyok tekintetében az összes buzafajták közül a legigénytelenebbek: a polyvás buzák, amelyek csak annyiban különböznek a közönséges búzától, hogy csépléskor

⁵⁾ I. W. Smith i. m. 183. l.

a mag a polyvában marad s ennek eltávolítására még külön eszköz alkalmazására van szükség. Ilyenek az egyszemű buza (*Triticum monococcum*), a tönke (*T. dicoccum*) és a tönköly (*T. spelta*).

A térkép Finch és Baker „Geography of the World's Agriculture” c. munkájából.

A búzával bevetett földek földrajzi elterjedése a világháború előtt.

Minden pont 100.000 acre-nek (1 acre = 0.40458 ha) felel meg. Európában tehát több mint kétszer akkora területen foglalkoztak a háború előtt búzatermessel, mint Észak-Amerikában. Tekintélyes nagyságú búzatermő vidékek vannak még Indiában és Argentiniában; elég jelentősek Ausztráliában, Szibériában, Algeriában és Egyiptomban. A buza legujabbkori erős térfoglalása Kínában ezen a térképen még nem szemlélhető.

Az egyszemű buzát Spanyolországban, Görögországban, Szíriában, Arábiában olyan sovány talajba vetik, amelyben semmiféle más gabona meg nem terem. Kenyeret is sütnék belőle, de leginkább abraknak használják. — A tönkét Dél-Oroszország szárazabb és lazább földjein termelik és keményítőt is készítenek belőle. — A tönköly hidegebb, hegyes vidéken. A belőle készült liszt kitűnő és tészta készítésre is alkalmas. A Dauphinéi Alpokban, Észak-Svájc, Dél- és Nyugat-Németország, Belgium és a 3 déli félsziget hegyes területének egyes részein még ma is a tönköly a legelterjedtebb kenyérmag. — Minthogy tehát a polyvás buzának rendszerint sovány talajjal, s vagy kevés nedvességgel, vagy kevés meleggel is be kell érnie, természetesen termése is csekélyebb, elterjedése is kicsiny.

Ideális klímájú tájak buzája: az acélos buza.

Kosutány Tamás szerint a buzalisztból készült táplálék a legideálisabb élelmiszerek közé tartozik, mert „benne a fehérjefélék a nitrogéntől mentes anyagokhoz úgy aránylanak, mint 1:5-höz” s így tartalmazza mindazt, ami az emberi test fenntartására okvetlenül szükséges. Ehhez járul, hogy olyan fehérje is tartozik alkotórészei közé, amely egyedül a búzában van meg: a sikér. A sikér mennyisége és minősége szabályozza a tészta nyújthatóságát, vízkötő és kelőképességét s ezzel kapcsolatban azt, hogy ugyanolyan mennyiségű lisztből minél nagyobb és könnyebb, s minél több és mutatósabb süteményt lehessen készíteni. A sikér teszi a kenyeret izletesebbé, könnyebben emészthetővé és táplálóbbá, hisz a fiziológusok a sikért a legfontosabb szerv- és vérképző anyagok közt sorolják fel.

Már pedig a sikér mennyisége és minősége első sorban attól függ, hogy az érési időszakban egyhuzamban milyen intenzitású, illetőleg mennyi ideig tartó direkt napfény érte a buzát. Az utóbbi tekintetben előnyben részesülnek azok a száraz éghajlatú, magasabb szélességen fekvő területek, amelyeknek tavasszal és nyáron aránylag nagyon hosszú nappal áll a rendelkezésükre s így kevesebb nap alatt jutnak ugyanannyi ideig tartó napsugárzáshoz, mint az egyenlítőhöz közelebb levők, miért tenyésztésük is rövidebb. Az alacsonyabb

szélességű, szárazabb vidéken pedig a napfény intenzitása rövidíti a tenyészidőt.

Ez a körülmény nagyban befolyásolja a siker képződését, mert megfelelő időjárást és talajviszonyok között minél rövidebb a tenyészidő, annál kitűnőbb a siker.⁶⁾ Koraéréshez s ennek következtében sikerdús buza produkálásához tehát forró, száraz és napfényes aratási időre van szükség s ezt a termés nagyságának biztosítására nedves és hűvös növényi időszaknak kell megelőznie. Az ilyen időjárás mellett termelt buzaszem aránylag kicsi, de nagyon kemény; fénye élénk, fogása finom, törése üveges. Neve: acélos buza. A neki alkalmas vidékeken legnagyobbbrészt a közönséges buzát (*T. vulgare*) termelik.

A kedvező természeti viszonyok a világ legjobb acélos buzáinak produkálását teszik lehetővé Magyarországon az Alföldön (a tiszavidéki, a bántái, a fehérmegyei, a bácskai, a pestvidéki), Romániában Moldva keleti részén, Bulgáriában, Oroszországban Moszkvától délre a csernozjomon, az Unióban Minnesota, Észak- és Dél-Dakota államokban, Kanadában Manitoba tartományban.

Száraz tájak buzája: a keményszemű buza.

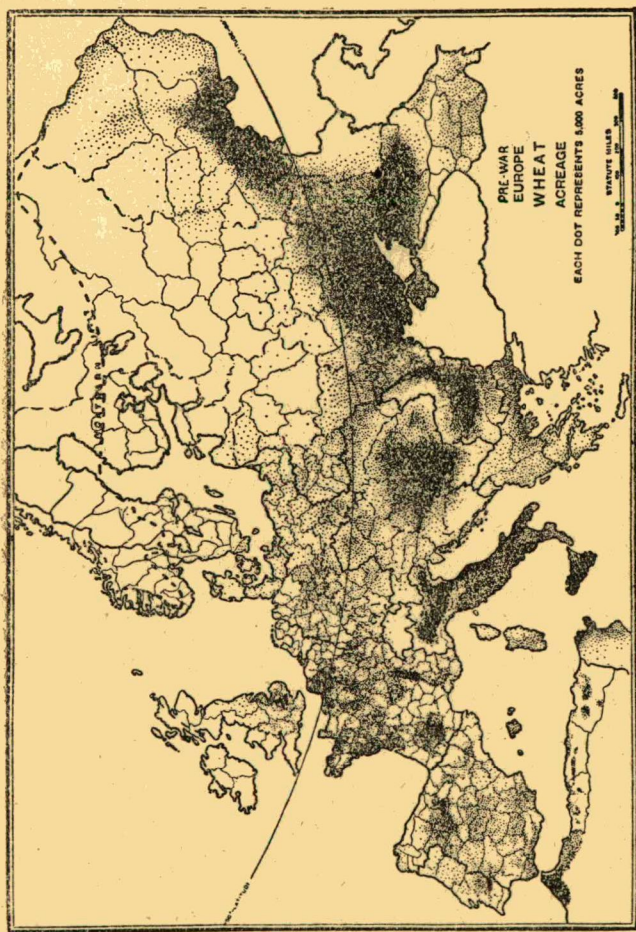
Az acélos buza termeléséhez tehát nemcsak napfényre, hanem aránylag elég sok nedvességre is van szükség. Magyarország is kitűnő talaján kívül annak köszönheti elsőrendű minőségű buzáját, hogy a 21° és 23°-os júliusi izotermák közt elterülő buzaföldjeire évenként mintegy 550 mm. csapadék hull elég kedvező eloszlással.⁷⁾

Ahol azonban — teszem fel — ugyanilyen nyári hőséggel sokkal kevesebb évi csapadékmennyiség járul, ott a buza sikerben gazdag lesz ugyan, de a siker minősége a magyar acélos buzáéval nem veheti fel a versenyt. Az ilyen és hasonló viszonyok között a közönséges buza (*T. vulgare*) termelése nem is igen sikerül, hanem e helyett inkább a szárazságot jobban kibíró keményszemű buzát (*T. durum*) tenyésztik. A keményszemű

⁶⁾ Dr. Kosutány Tamás: A magyar buza és magyar liszt, 32. l.

⁷⁾ V. ö. A m. kir. orsz. meteorolog. és földmagn. int. hiv. kiadv. 1904. VI. és 1910. X.

buszaszem alakja hosszúkás, törése üveges és áttetsző. Bár sikerben az összes buzafajták között a leggazdagabbnak mondható, a lisztjéből készült tészta mégsem kel meg jól s rosszul nyújtható. Sütésre ezért nem igen alkalmas, de kiváló táp-

A térkép Finch és Baker „Geography of the World's Agriculture“ c. munkájából.

Az európai buzatermelés térbeli eloszlása a világháború előtt.

Minden pont 5000 acre-nek felel meg. A felszántott területek tekintélyes részét foglalja el a buza Oroszországban, Franciaországban, Itáliában, Magyarországon, Romániában és Bulgáriában, mert ezeknek az országoknak a viszonyai felelnek meg a legjobban a buza természetének, minek megfelelően itt részben acélos, részben félacélos buza terem. Jelentős szerepet játszik a buza Belgiumban, Németalföldön, Németországban, Dániában és Angliában is, de nem az elfoglalt szántóföldek kiterjedése, hanem a termés hozamának nagysága s általában a termelés intenzitása következtében. Az európai buzaterületnek ez az északi része azonban már csak lisztes búzát termel.

anyagtartalma miatt szívesen használják a szárított tésztaeműek (macaroni, vermicelli) készítéséhez, mert ennél kelesre nincs szükség.⁸⁾

Mínthogy a szárított tésztaeműeket a legjobban Franciaországban és Európa déli félszigetein szeretik, a kemény szemű búzát is a leginkább ezeknek az országoknak a szárazabb vidékein termelik. Termésük azonban nem elegendő s. így szükségletük egy részét Algírból, Egyiptomból, Indiából és Oroszországból fedezik. Újabban sok durumot vetnek Kanada és az Ünlő prérijein is.

Hasonló természete van a lengyel búzának (*T. polonicum*) is, amelyet leginkább Galiciában, Spanyolországban és az Ünlőban (különösen Oregon és Kalifornia államokban) termelnek s hasonló célra használnak fel.

Csapadékosabb tájak búzája: a lisztes buza.

A buza valószínű őshazájában olyan természeti viszonyokat talált, amelyek legjobb tulajdonságainak kifejlődésére okvetlenül szükségesek. Az ember azonban terjeszkedése közben elvetette a búzát oly területen is, amelynek éghajlati viszonyai az őshazáétól lényegesen különböztek. A kapott termés jellege más lett, mint a bevetett magé s néhány év múlva egészen más búzafajta is jött létre.

Különösen nagy változáson ment keresztül a közönséges buza (*T. vulgare*) az olyan vidéken, amely elegendő melegmennyiségben részesül ugyan, de ahol az érési időszakban is sok az eső. Az ilyen klíma mellett termelt buza magja nagyobb, mutatósabb, de puhább; héja vastagabb és szívósabb; színe halványabb, mint az acélos búzáé. Fajsúlya is kisebb; metszete meg fehér, lisztes, mert a nedves időjárás s a lényegesen hosszabb tenyészidő a keményítőképződést erősen elősegíti. Mínthogy pedig nem jutott neki elegendő napfény, sikkérje kevés és gyenge; a lisztjéből készült tészta tehát nem kel meg jól s kisütés után alakját nem tartja meg. Hátrányául róják fel azt is, hogy nagyobb nedvességtartalma miatt lisztjének vízkötő képessége is kisebb s így kevésbé kiadós. E tulajdonságai miatt keményítőgyártásra kiválóan alkalmas, de jó

⁸⁾ Pekár Imre: Földünk búzája és lisztje. 153. l.

kenyér készítéséhez előbb, vidékenként változó százalékban, acélos vagy keményszemű búzával keverik.

Az acélos és a lisztes buza területei közt éles határt vonni azonban annál inkább sem lehet, mert ha az acélos buza hazájában történetesen nedves nyár van, a termés már a lisztes felé variál s ugyanez történik a megfordított esetben is. Általában véve az éghajlat változósága szerint fokozatos átmenet észlelhető a kettő között. Már Magyarország északi és keleti felén sincs oly jó minőségű buza, mint a tiszavidéki és a bányási; de a felvidéki buza még mindig jobb, mint a németországi. Anglia és Északnyugat-Európa nedves éghajlata alatt produkált buza lisztesebb, mint a franciaországi s az utóbbit ép ezért inkább félacélosnak kell neveznünk. Félacélos buza terem még Olaszországban, az Unió Kansas, Oklahoma, Nebraska; Washington, Oregon, Kalifornia államaiban; Argentínában, Ausztráliában; lisztes buza Kelet-Európában a Moszkvától északra fekvő területeken, Szibériában, az Unió Missouri, Illinois, Indiana és Ohio államaiban.

A búzával bevetett területek földrajzi eloszlásának gazdasági és emberi okai.

Elég pontosan meg lehet tehát állapítani a buza termesztésének fizikai feltételeit és az egyes vidékek természetének legjobban megfelelő búzafajtákat; a búzával bevetett földek földrajzi eloszlása még sincs teljes összhangban a neki kedvező természeti viszonyokkal, mert rengeteget produkálnak búzára kevésbé alkalmas területeken, míg a tökéletesen neki való helyek nagy része mással van bevetve. Ennek részben *gazdasági*, részben *emberi okai* vannak.

1. A buza néha túlságos széleskörű s nem mindig megfelelő elhelyezkedésének egyik gazdasági oka az, hogy a buza különösen a mezőgazdasági gépek feltalálása óta csekély emberi erővel produkálható, aránylag nagyon igénytelen növény. Termése romlás veszélye nélkül hónapokon át tartható raktárban és sok ezer kilométernyi távolságra szállítható el ép állapotban akár hajóval is. Általános keresletnek örvend s így jó áron való értékesítése mindig biztosítva van.

Ép ezért még betelepítésre váró, töretlen vidékeken, mint amilyenek Szibériában, Mandzsuriában, Argentínában és az,

Unió és Kanada prérijein még mindig nagy területeket foglalnak el, a buza mellett más növény szóba se jöhet s a gyarmatos csak évek hosszú sora után gondolhat jövedelmének kockáztatása nélkül más növény termesztésére. Erre különben előbbutóbb kényszeríti őt az a körülmény, hogy a föld egyoldalú felhasználása miatt a talaj kimerül s a termésátlag évről-évre kisebb és kisebb lesz. Így a csernozjom, Nyugat-Szibéria, a préri és a pampák egyes részein már áttértek a vetésforgó alkalmazására és a mezőgazdasággal kapcsolatos állattenyésztés fejlesztésére. A velük szomszédos területeken azonban, amelyeket csak később törtek fel, még tart az egyoldalú buzatermelés, de előreláthatólag már nem sokáig.⁹⁾

Mindenesetre a buza azzal a képességével, hogy *szűz talajon* neki kevésbé alkalmas helyen s egyoldalú termelés mellett is évtizedeken át megélhetést biztosít a telepésnek, nagyban elősegíti, hogy eddig lakatlan területen idővel sűrű népesség és intenzív gazdálkodás fejlődjék.

2. Olyan helyen tehát, ahol a földművelés már régóta fejlett, ugyanabba a szántóföldbe buzát vetni legfeljebb csak minden második vagy harmadik évben lehet. Közben kapás- vagy takarmánynövényt kell termelni, mert az előbbinek a megmunkálása megtisztítja a földet minden gyomtól, az utóbbi pedig visszaadja neki azokat az alkatrészeket, amelyeket a buza leginkább kivon belőle. Ily módon a helyes *vetésforgó* nagyon hosszú időre képes a talaj termőképességét biztosítani. Ennek alkalmazása pedig egyik *másik* gazdasági oka annak, hogy a buzának igazán való területek nincsenek egyszerre mind búzával bevetve.

Másrészt azonban a buza is egyik nagyon hasznos tagja a vetésforgónak, mert a lóhere stb. magjával együtt vethető s így, egy külön munka megtakarításán kívül, megvédi annak fiatal hajtását s learatása után helyet ad az időközben megerősödött takarmánynövénynek; szalmája pedig értékes alom és táplálék az állatok részére. Minek következtében termelik oly vidéken is, ahol különben nem foglalkoznának vele.

3. Sok neki alkalmas területet von el a buzától az a körülmény is, hogy a gazdaságban több olyan növényre van szükség, amelyeknek jövedelmezősége kisebb ugyan a búzáé-

⁹⁾ I. Russell Smith i. m. 52. l.

nál, de ha más vidékről hozatják, a szállítási költséggel együtt többbe kerülnek, mint amennyiért a búzát el lehet adni. Miértis a gazda ezekből való szükségletét inkább a saját földjén termesztli. Így a bácskai és bánági fejlett lótenyésztés kiterjedt zabtermelést idéz elő a buza rovására.

Ezzel ellentétben a buza liszt alakjában is továbbítható, ami a szállítási költséget annyira kisebbiti, hogy, bár gyakori eset, hogy *saját szükségletük fedezésére* a neki alkalmatlan földbe is vetnek búzát, — ez nem szabály, mert az is előfordul, hogy ilyen vidéken inkább buzalisztet vásárolnak. Így Dánia virágzó állattálmánnya oly nagy mennyiségű takarmányt fogyaszt s földje ennek produkálására annyira megfelelő, hogy a gazdák egy része a buzatermeléssel teljesen felhagyott.

4. Nem teljesen a földjének való növények termelésére indítja a gazdát házi szükségletének fedezésén kívül az is, hogy lehetőleg olyan természetű növények közt igyekszik megosztani birtokát, amelyeknek különböző időre eső elvetése és gondozása megengedik, hogy a gazdasági év legnagyobb részén át foglalkoztatni tudja munkásait és állatait. Ez az oka annak, hogy bár a kukorica rendszeren több jövedelmet hoz, földjének egy részét mégis búzával veti be, mert az utóbbinak vetése és aratása oly időben van, amikor a kukoricaföldön semmi munka sincs. — Viszont búzának inkább való birtokának egy részén esetleg cukorrépát is termel csak azért, mert a földnek cukorrépa alá való megmunkálása, annak elvetése, ápolása és összegyűjtése mellett még elegendő idő jut a buza körüli munkák elvégzésére is.

5. De bármely növények termesztésére határozza is el magát a gazda, a legfőbb célja mindig az marad, hogy földjének *jövedelmezőségét* lehetőleg fokozza. Az erre való törekvés sokszor arra csábítja, hogy a növényeket megváltoztassa, amire különben kényszerítheti őt az is, hogyha a termelési költségek emelkedésével nem emelkednek együtt (sőt esetleg visszaesnek) az árak. — Így Amerikában a préríken és a pam-pákon a föld olcsósága és a gépek majdnem kizárólagos alkalmazása; Indiában a munkások igénytelensége a múlt század utolsó negyedében a buzaárak kialakulására olyan kedvezőtlen hatást gyakorolt, hogy Nyugat-Európában több helyen felhagytak termesztésével. A legnagyobb változás azonban Angliában volt tapasztalható, ahol ennek következtében az:

addig búzával bevetett terület kétharmad része volt kénytelen helyet adni biztosabb jövedelmet adó növényeknek.¹⁰⁾

A magyar buza nem érezte meg valami nagyon a tenge-
rentúli buza versenyét,¹¹⁾ mert elsőrendű minősége és népünk-
nek hozzá való ragaszkodása megóvta a tévesztéstől, de
azért az Alföldön és a Kis-Alföldön sok kitűnő földet kellett
felcserélnie soványabbal a jóval jövedelmezőbb ipari és keres-
kedelmi növények térhódítása miatt.

Az ember azonban nagyon sokszor sem a természeti
viszonyokhoz nem alkalmazkodik, sem az általánosan bevált
gazdasági szabályoknak nem engedelmeskedik, hanem földjét
mindezek figyelmen kívül hagyásával használja fel.

Így cselekszik I. *tudatlanságból*, amennyiben esetleg még
arról sincs tudomása, hogy birtoka földművelésre alkalmas
s ha tudja is, nincsenek eszközei s egyébiránt sem érti, hogy
mikép kellene a dologba belekezdni. Folytatja tehát megszok-
ott nomád pásztor életét. — S ha történetesen földműveléssel
is foglalkozik, nincsenek kellő szakismeretei; nem tudja, hogy
területe éghajlati s talajviszonyainak mely növények felelnek
meg a legjobban s melyek a legjövedelmezőbbek. De ha ezeket
ismeri is, nem ért velük bánni s ezért rendszeren olyan növényt
termel, amellyel a legkevesebb a dolog.

A tudatlanság az oka annak, hogy Szibéria búzának ki-
válóan alkalmas déli részén ma is nomád élet folyik s még-
saját szükségletüket sem képesek megtermeszteni s¹²⁾ hogy
például Románia egyes részein kitartanak a majdnem kizáró-
lagos búzatermelés mellett oly vidéken, amely más, sokkal
jövedelmezőbb növénynek inkább alkalmas lenne. — Sajnos,
a tudatlanság, a szakismeretek hiánya a termelést irányító
tényezők egyik legerősebbje, de sok a biztatójel arra, hogy
a közoktatás fejlődésével kapcsolatban erejét mindinkább el-
fogja veszíteni.

II. Erős tényező az ősök által termelt növényekhez s azok
egy részéből készült ételekhez való *ragaszkodás* is. Így az oláh
annyira szereti a kukoricát, a tót és a lengyel a krumplit, az

¹⁰⁾ Chisholm: Handbook of Commercial Geography. 117. l.

¹¹⁾ Tisza István: Amerika versenye az európai búzapiacra. Buda-
pesti Szemle: 54. köt. 371. l.

¹²⁾ O. E. Baker i. m. 35. l.

alföldi magyar a buzakenyeret, a nyugatmagyarországi a rozskenyeret, hogy bárhová vesse is a sors, kukoricát, krumplit, buzát, rozst fog termelni minden egyéb szabályra való tekintet nélkül. Jól meg lehetett ezt figyelni a nagy összeomlás után, amikor az ország különböző részeiből Csonka-Magyarország területére özönlő családok az újonnan vásárolt és bérelt földeken saját vidékiüknek megfelelő növényeket termesztettek, minek következtében például a rozs és a burgonya termelésaránya a buza és más már bevált növények rovására megnagyobbodott.

III. Irányítja a gazdát az a körülmény is, hogy hány munkáskéz áll a rendelkezésére. Nagyszámú földművescsalád feje aránylag könnyen határozza el magát sok munkával járó ipari v. kereskedelmi növény termelésére; míg ahol kevés a családtag, inkább a szemtermelés mellett maradnak, mert napszámos alkalmazása nagyobbítaná a kockázatot. Ez különösen a kisbirtokosra áll. — A nagybirtokos elhatározására azokkal a követelményekkel, amelyeket az ország mezőgazdapedig, a vidék *mezőgazdasági népességének sűrűsége*, általában véve a munkásszerzés könnyű vagy nehéz volta van nagy befolyással. Magyarország, de különösen Csonka-Magyarország földművelő lakosságának sűrűsége nem áll arányban ságának belterjessé való fejlesztése támasztana. Ez az egyik oka annak, hogy hazánkban a buzának s általában véve a kalászosoknak a termelése még mindig sokkal nagyobb területen történik, mint amekkorát azok jövedelmezősége kívánatossá tenne.

Az emberi tevékenység hatása a buzára és termelésére.

De nemcsak a földbirtokos vagy bérlő, hanem más, *különböző foglalkozású emberek* is beleavatkoznak a buza sorsába. A botanikus új, bővebben és biztosabban termő buzafajtákat létesít; a kémikus műtrágyát készít és talajt javít, hogy a termésátlagot emelje. A technikusok közül egyesek ármentesítő, lecsapoló és öntözőművek berendezésével új területeket hódítanak, mások pedig új gépeket találnak fel a föld megmunkálásának; a buza gyűjtésének és megőrlésének tökéletesítésére. Ekkép mindnyájuknak az a célja, hogy a buzát az emberiség számára minél áldásosabbá és minél olcsóbbá tegyék.

Ugyanerre törekszenek — bár nem kivétel nélkül — a kereskedő és a vámpolitikus is, amikor a buzának az egyes emberhez való jutását irányítják.

a) *Új buzafajtát* részben kiválasztással, részben keresztezéssel lehet előállítani. Célja a buza meglevő jó tulajdonságainak megőrzése mellett, a hibák kiküszöbölése. Minthogy pedig minden fajta vidéknek más tulajdonságokkal felruházott buzája van, a nemesítés célja is területenkint változó. Így Kanadában a tenyészedőnek már pár nappal való megrövidítése is igen nagy jelentőségű; Washington és Oregon államokban pedig munkáshiány miatt magvatartó buzára van szükség, hogy az a tartós szárazság mellett érés után hetekig bírjon várni az aratóra. A nyugat-európai buza bőtermő, a rozsdát állja, nem dől meg; de nem bírja a hideg telet, későn érkezik és a legnagyobb hibája az, hogy sikértartalma nagyon csekély s a siker minősége is igen gyenge. A magyar buza fagyálló, korán érő és sikérdús; de kicsi a hozama, nagy a hajlandósága a rozsdabetegségekre és könnyen megdől. A kívánt jó tulajdonság megszerzése és a károsító tulajdonságtól való megszabadítás — a buzanemesítő feladata.

A *kiválasztás* úgy történik, hogy rozsdajárás után összegyűjtik a rozsdától mentesen maradt kalászokat és az ezekből vett mag elvetésével rozsdának ellenálló buzafajt nyernek. Ha a legtökéletesebben fejlett kalászokat válogatják ki, akkor bővebben termő; ha pedig a leghamarabb sárgulókat, akkor korábban érő buzafajtát kapnak. A kiválasztás nagy gonddal végzett, éveken át tartó munkát igényel, de az eredmény sokszor meglepő. Nálunk különösen *Székács Elemérnek* sikerült kiválasztással a közönséges magyar buzát annyira megjavítania, hogy az értékes tulajdonságainak megtartása mellett lényegesen többet hoz, a rozsdabetegségnek jobban ellenáll és szalmája erős.

A kívánt tulajdonság és a már meglevő jó tulajdonság azonban igen sokszor viszonyosan ellentétesek, vagyis majdnem kizárják egymást. Így a korán érő — nem bőtermő; a bőtermő — sikérje gyenge. Ilyen formán ha lehet is a korán érő buzatáblán fejlettebb kalászokat gyűjteni, az így nyert buzafajta termésátlagos nem fogja elérni a későn érő, bőtermő fajták hozamát. Tisztán kiválasztással tehát a tökéletesítés munkája csakhamar megakad s ha azt az ember mégis folytatni akarja,

a keresztezéshez kell folyamodnia. Keresztezésre van szükség akkor is, ha érvényesüléshez eddig még nem jutott, rejtett tulajdonság életrehívása a cél.

A keresztezés abból áll, hogy a vidék természeti viszonyaihoz már hozzáidomult két buzafajta közül az egyik nővirágját, a másik virágporával mesterségesen megtermékenyítik s ekkor remélhető, hogy a termés a két fajta jó tulajdonságait egyesíti vagy valamely eddig még rejtett tulajdonság jut érvényesülésre. Ily módon sikerült Kanadában olyan fajtát létrehozni, amely 6 nappal hamarabb érlik, mint az addig legkorábban érő. Keresztezés segítségével állította elő Anglia számára *Biffen* cambridgei egyetemi tanár Little Joss nevű buzáját, amely egyesítette szülői nagy termőképességét és a betegségekkel szemben való ellenálló erejét; valamint az 1915-ben forgalomba hozott Yeoman-t, amely ma Anglia legnehezebb és leg-sikérdúsabb buzát adó fajtája. 1905 óta az Orsz. m. kir. Növény-nemesítő Intézet irányítása mellett nálunk is végeznek keresztezéseket és pedig kielégítő eredménnyel, amennyiben a Székács-féle buzafajták jó tulajdonságainak megőrzése mellett olyan típusokat sikerült előállítani, amelyek kat. holdankint átlagosan 18—21 mm-t teremnek.¹³⁾

Ha a kiválasztásnak és a keresztezésnek csak a termés-átlag emelése és biztosítása a célja, akkor ezt sokkal nagyobb sikerrel lehet elérni csapadékos vidéken, mint szárazon. Az Alföld száraz klímája az oka annak, hogy — ha nemesítéssel sokkal bővebben termő típusokat is sikerül létrehoznunk — a nyugateurópai nívót soha elérni nem fogjuk. Viszont Nyugat-Európában keresztezéssel emelhetik ugyan buzájuk sikértartalmát, de száraz és napfényes érlelési idő híján a magyar buza sikérjének minőségét még megközelíteni sem tudják. Mindezek dacára a buza nemesítésének igen nagy a haszna, de csak a tájfajta buzáé, mert a más természeti viszonyokhoz szokott vidékről importált mag néhány év múlva a helyi körülményekhez idomul, magával hozott jó tulajdonságait elveszíti és legfeljebb hibáit örzi meg.

b) Nagy befolyással van a buza minőségére és hozamára az is, hogy a talaj elegendő mennyiségben tartalmazza-e azokat

¹³⁾ Grabner Emil: A magyar buza nemesítése. Természettudományi Közlöny. 1926. 326. 1.

a tápanyagokat, amelyekre a fejlődő növénynek multhatatlanul szüksége van. A legnagyobb hiány nitrogénban és foszforsavban szokott mutatkozni, pedig az előbbinek a sikéralkotásnál, az utóbbinak a szár- és virágrészek képződésénél döntő szerepe van. A hiányzó tápanyagokat többféleképp lehet a talajnak juttatni s a mód megválasztása gondos megfontolást igényel. — Minthogy több takarmánynövény a gyökérzetében nagy mennyiségű nitrogént hagy hátra, a szükséges nitrogénról való gondoskodás úgy is történhetik, hogy a búzát csak ily természetű elővetemény után termesztik. Ez különösen hazánkban divatos, míg a németországi viszonyoknak jobban megfelel a nitrogénban gazdag chilisalétrom felhasználása.

Már nehezebben pótolható a foszforsav, mert ez mindenféle növény részére nélkülözhetetlen. A magyar földek különösen foszforsavszegények s ezért elég gyakori a foszforsavműtrágyák alkalmazása, mert ezek a talajt erősen megjavítják, a termés minőségét és hozamát emelik. A foszforsav-trágya mellé nitrogéntrágyát nálunk csak akkor kell venni, ha nagyon alacsony a szár és túlgyenge a levélzet. Ellenkező esetben a nitrogéntrágya nálunk ebben felesleget idéz elő, ami meghosszabbítja a buza tenyészidejét, késlelteti a virágzást s így több alkalmat nyújtván betegségszerzésre, nagyobb kárt okoz, mint hasznot. — A buzaföldet néha meszezéssel is javítják, mert a mész a talajt melegebbé teszi. A buza pedig több termést hoz meleg talajban, mint a mészszegény, hideg földben.¹⁴⁾

Minden egyes esetben a kémikus feladata megállapítani, hogy adott viszonyok közt mi csoda eljárás szükséges a termés fokozására és minőségének javítására vagy legalábbis megtartására. De a kémikus dolga az is, hogy figyelemmel kísérje, hogy az alkalmazott módszer nem rontotta-e meg a buza belértékét. Ez sikérvizsgálat segítségével történik, ami ma még nagyon hosszadalmas, nehézkes s egyáltalán nem egyöntetű eljárás. Nagy szükség lenne gyors, könnyű és egységes vizsgálati módszer kitalálására és általános bevezetésére, hogy a gazda állandóan tájékoztatva legyen termelési módjának helyességéről s hogy a kereskedő tisztában legyen az áru minőségével, hogy azt kellőképp értékelhesse s aszerint jutalmazhassa.

¹⁴⁾ Cserhádi Sándor: Növénytermelés. 56. 1.

A tőzsde és a malmok ma még a hektolitersúlyt tartják a buza legfontosabb értékmérőjének, pedig abból a termés belértékére megbízható következtetést vonni nem lehet.¹⁵⁾ Hazánk buzatermelésének jövőjére tehát óriási jelentősége lenne, ha a buza értékmeghatározójának az egységes sikérvizsgálatot fogadnák el, mert akkor a magyar nem lenne kénytelen az ő kitűnő, acélos buzáját ugyanolyan áron elkótyavetyélni, mint a nyugateurópai az ő sikérszegény, lisztes buzáját.

c) A *technika* haladása is nagy hatást gyakorol a buzára. A mezőgazdasági gépek felhasználásával végzett jobb munkálás könnyebbé teszi a növény számára a tápanyagnak a talajból való felvételét s ekkép elősegíti a buza belértékének emelkedését.

De az érés után is csak gépek segítségével lehet a buzát úgy kezelni, hogy annak belértéke ne csökkenjen, hanem inkább emelkedjék. Minden lehetséges módon meg kell ugyanis akadályozni azt, hogy a buzaszemet nedvesség érje, mert akár aratás alkalmával, akár a raktár falától vagy levegőjéből jut hozzá nedvesség, az erjesztőleg hat rá s nemcsak színét változtatja meg, hanem minőségét is megrontja. Ehhez járul még az is, hogy a buza aratás után a kévében, cséplés után a raktárban utóérésen megy át s minőségére nézve rendkívül fontos, hogy ez milyen körülmények közt történik, mert szakszerű kezeléssel a buza belértékén még javítani is lehet. — Szerencsére a modern technika ezen a téren is nagy szolgálatokat tett az embernek, mert az arató- és cséplőgépek lehetővé teszik a buza kedvező időben való, gyors betakarítását és biztonságba helyezését, a szárító és tisztító gépekkel felszerelt s kitűnően szellőztetett raktárházak pedig annak minden károsodástól mentes megőrzését.

A buza életében a legnagyobb forradalmat a *magyar őrlés* feltalálása jelentette. Régebben csak a malomkövekkel való őrlési módot ismerték; ez pedig a nyugateurópai lisztes buza természetének felelt meg a legjobban. A lisztes buza héja ugyanis szívós s így ha a szem a kövek közé jut, a ruganyos, vastag héj oly nagy darabokban válik le róla, hogy az később

¹⁵⁾ V. ö. Tomek János: Adatok a buzatermés ismeretéhez. Pátria. 1912.

könnyen fennakad a szitán, minek következtében az őrlés fehér — ha nem is teljesen korpamentes — lisztet ad.

Ezzel ellentétben az acélos búza héja majdnem olyan törékeny, mint a szem belseje, miért is a finom és vékony héj összetöréséből keletkezett korpá nagy része is áthullik a szitán és a liszt barna lesz. Ez volt az oka annak, hogy a külföldi molnárok régebben az acélos magyar és déloroszországi búzát vagy egyáltalán nem, vagy csak lényegesen olcsóbb áron vetették meg. A magyar molnár pedig a mi búzáinkból tűrhetően fehér lisztet csak úgy tudott előállítani, ha azt őrlés előtt megmosta, megszáritotta s ezáltal héját szívósabbá s így a szemet az őrlésre alkalmasabbá tette. Ezt a módszert alkalmazták különben az angol és francia molnárok is, ha orosz búzát vásároltak vagy ha száraz nyár esetén saját búzájuk is az acélos felé hajlott.

Vége 1834-ben *Sulzberger* zürichi mérnök feltalálta a hengerszéket, amely csakhamar megfelelő alkalmazást nyert az 1839-ben *gr. Széchenyi István* által alapított pesti József-hengermalomban és az 1842 óta működő debreceni István-hengermalomban. A hengerek közti fokozatos törés képessé tette a molnárt arra, hogy az acélos szemet finom lisztté való őrlése előtt héjától megtisztítsák. Magyar malmokban hosszas kísérletezés s az eredeti rendszer többszörös átalakítása után jött létre az új őrlési mód, amelynek segítségével az acélos búzából minden előzetes mosás nélkül teljesen korpamentes lisztet lehet előállítani. Időközben az acélos búzából nyert liszt finomabb, táplálóbb és kiadósabb volta is nyilvánvalóvá vált, úgyhogy a magyar liszt világszerte keresetté lett; a magyar őrlést pedig utánozni kezdték, de csak azokban az országokban, ahol acélos buza terem (Oroszország, Unió), mert a lisztes buza magyar őrlésre nem igen alkalmas.

Megvan tehát most már mindkét fajta buza természetének megfelelő őrlési mód, de a technika nem nyugszik, hanem tovább fejlődik s úgy a föld megmunkálása, valamint a buza gyűjtése, elraktározása, szállítása és őrlése terén napról-napra újabb és újabb találmányokról szerezhetünk tudomást.

d) A becsületes és szakértő *kereskedelem* is elősegítheti a buzatermelés nivójának emelkedését. Minthogy egyes országok természeti viszonyaik alkalmatlansága miatt nem ter-

meszthetők azt a fajta búzát, amelyet szeretnének; mások pedig népességük sűrűségéhez képest nem produkálhatnak belőle eleget, szükségletüket más államból kénytelenek behozni. Ez a körülmény tág teret nyújt kereskedői tevékenységre. A kereskedőnek természetesen tisztában kell lennie azzal, hogy hol milyen fajta búzában van hiány s hogy azt hol találja meg a legmegfelelőbb minőségben. Így a déleurópaiak maccaroni-készítésre alkalmas keményszemű búzára van szüksége; a nyugateurópai pedig a legszívesebben lisztes búzát vásárol, mert malmai ennek őrlésére vannak berendezve, saját termése pedig nem elegendő a nagyszámú lakosság kenyérszükségletének fedezésére. Keményszemű és acélos búzát csak aránylag kisebb mennyiségben vesz s ezt is csak azért, hogy lisztes búzával összekeverje s ezáltal kenyérlisztjének sikkérminőségét kissé feljavítsa. Svájcban, Ausztriában, Csehszágban azonban nagyon keresik a sütemény és réteskészítésre alkalmas, acélos búzából készült, korpamentes lisztet, mert az ottani népek táplálkozásában az ilyenemű tészták fogyasztása igen nagy szerepet játszik.

Nagyon sok függ tehát a kereskedő ügyességétől és szak tudásától, mert a helyesen megszervezett kereskedelem következtében előálló olcsóbság emeli a fogyasztók vásárló kedvét; az ilyen módon megnövekedett kereslet pedig arra indítja a mezőgazdákat, hogy a biztos és kielégítő jövedelem reményében mind nagyobb és nagyobb arányú búzatermelésre rendezkedjenek be s hogy termésük minőségének fenntartására vagy emelésére befektetéseket eszközöljenek. A magyar búzakereskedelemnek európai színvonalra való juttatása a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben történt és ugyanerre az időre esik búzatermelésünk nagymértékű fejlődése is.

De a legtökéletesebben kiépített kereskedelem sem képes hívását a búzatermelés fejlesztése terén betölteni, ha az exportáló és importáló országok *politikai szervei* nem részesítik kellő támogatásban. Ha ezeknek tisztán csak országuk termelőinek, illetőleg fogyasztóinak gazdasági érdekei lebegnek szemük előtt, akkor ők is nagyban előmozdíthatják a kereskedők jóhatású tevékenységét; de ha működésüket más szempontok is (saját iparuk ill. mezőgazdaságuk támogatása stb.) irányítják, akkor ennek a búzakereskedelem s ezzel együtt a buza-

termelés is nagy kárát vallhatják. Így a háború előtti német vámpolitika bémítólag hatott a magyar buzatermelésre s nagy csapást készül most rámérni az új cseh vámtörvény is.

A kereskedőt és a mezőgazdát munkásságukban az agrogeologus, a meteorologus és a gazdasági geográfus is támogatják. Az *agrogeologus* pontos térképeket készít az egyes talajfajtáknak a felszínen való elhelyezkedéséről és vizsgálatait az altalaj minőségére is kiterjeszti s így megkönnyíti annak a meghatározását, hogy valamely földet jövedelmező buzatermelésre alkalmassá lehetne-e tenni. — Az *agrometeorologus* észleleteket gyűjt arról, hogy mily hatást gyakorolnak a buzatermés hozamára és minőségére a növény fejlődésének különböző időszakában (kelés, fejvetés, virágzás, érés) előforduló időjárási jelenségek (szárazság, zivatar, hőség, tartós esőzés, esőmenynyiség). — A *gazdasági geográfus* pedig mindezeket és az annyira szétágazó egyéb adatokat összeszedi, rendszerbe foglalja s a különböző természeti és gazdasági jelenségek közt összefüggést állapít meg és gyakran abba a helyzetbe jut, hogy a gyakorlati embereknek új eszmékkel is szolgálhat.

A buza térfoglalása.

A buza elterjedésének története még nincs kellőképen tanulmányozva. Amnyi bizonyos, hogy Egyiptomban, Assziriában, Babiloniában és Kinában 3—4000 évvel Krisztus születése előtt már rendszeresen termelték. A svájci cölöpépítmények között talált leletek pedig azt látszanak bizonyítani, hogy Európában csak mintegy 2—3000 évvel később jelent meg. Földünknek ezen a részén tehát az Alpok északi oldaláról terjedt el minden irányban, de különösen délnyugat felé egészen a Kanári-szigetekig, miközben az Ó-világ népeinek egyik legfontosabb táplálékává lett.

Az Új-világban az európaiak megjelenésekor teljesen ismeretlen növény volt s oda úgy kellett átplántálni. Mexikóba Spanyolországból Cortez egyik néger szolgája vitte be akaratlanul rizs közé keveredve. Dél-Amerikában, *Quitoban* termelt először buzát egy Gentből származó, flamand szerzetes, aki a vetőmagot cserépben vitte magával. Észak-Amerikába holland és angol telepesek vitték be s kellemesen lepte meg őket, hogy új hazájukban a kedvezőbb természeti viszonyok miatt

jobb minőségű buza termett, mint a brit szigeteken és Észak-Európában. Sikerrel honosították meg a búzát Dél-Afrikában és Ausztráliában is s ettől kezdve rendszeresen termelték az Új-világ olyan területein, ahol a fehér ember tömegesen letelepedett.

A buza térfoglalása még eddig lépést tudott tartani a fehér ember számának gyarapodásával, pedig az utóbbi az utolsó évszázadokban nagyon rohamos volt. Ehhez képest a buza-termelés emelkedésének megfelelő gyorsnak kellett lennie, ami Nyugat- és Közép-Európában és Észak-Amerika keleti részén a föld jobb megmunkálása s általában szakszerűbb gazdálkodás bevezetése által; Oroszországban, Szibériában, Ausztráliában, Argentínában, az Unió és Kanada prérijein pedig nagy kiterjedésű szűz földeknek művelés alá juttatása által sikerült. Ennek megfelelőleg a legnagyobb termésátlagokat¹⁶⁾ Belgiumban (hektáronként 26 mm.), Dániában (25), Nagy-Britanniában (23), Németországban (22), Új-Zealandban (20), Egyiptomban (18), Franciaországban (13), Ausztriában (12·5), Magyarországon (12), Romániában (11·5) találjuk, míg Dél-Európában és a tengerentúli országokban a buza hozama a kevésbé gondos művelés miatt lényegesen kisebb. Japán, Kanada, Chile, Bulgária, az Unió, Olaszország termésátlaga ugyan még 10 mm.-án felül van, de Indiáé, Spanyolországé, Argentínáé, Oroszországé, Ausztráliáé, Algériáé 10 mm.-ről fokozatosan csökken 5 mm.-ra.

A világ búzatermelésének emelkedése még korántsem érte el végső határát, mert Szibériában, Kelet-Mongolországban, Mandzsuriában, Szachalin-szigetén, Észak-Amerika prérijein, Dél-Amerika pampáin még óriási területek hevernek feltöretlenül. Ezeknek munka alá vevése s a már feltört földeken intenzívebb művelés segítségével a termésátlagnak európai nivóra való emelése által a földkerekség búzatermését évről-évre fokozni lehet, úgyhogy az a legközelebbi egy-kétszáz éven belül könnyen egyensúlyban bír maradni a búzát leginkább fogyasztó fehér ember szaporodásával.

¹⁶⁾ 1901—10. évekből származó adatok.

A búzára vonatkozó statisztikai adatok az 1911—1913 évekből

Ország	Évi termés mm-ban		Hektár	Búza és liszt	
	Összesen	A világ termésének %-ka		Behozatal mm-ban	Kivitel mm-ban
Az orosz birodalom	197,780.176	19.1	29,484.000	—	34,785.808
Unió	191,758.640	18.5	19,648.170	—	31,510.384
India	100,534.464	9.7	12,316.050	—	16,201.680
Franciaország	88,165.264	8.5	6,620.535	14,874.864	—
Ausztria és Magyarország	67,222.352	6.5	5,019.165	—	281.248
Kanada	62,269.776	6.0	4,470.390	—	30,165.616
Itália	51,908.480	5.0	4,770.090	15,951.168	—
Argentina	42,385.216	4.1	6,801.165	—	25,847.344
Németország	43,584.464	4.2	1,958.175	24,649.728	6,866.096
Spanyolország	33,608.320	3.2	3,911.490	1,168.240	—
Ausztrália	24,197.392	2.3	2,988.900	—	14,230.496
Románia	24,106.816	2.3	1,875.555	—	14,985.296
Angolország	16,672.784	1.6	771.120	60,207.744	—
Bulgária	12,063.200	1.2	1,155.465	—	3,394.288
Algeria	9,024.144	0.8	1,433.295	—	—
Egyiptom	9,735.424	0.9	536.220	—	—
Japán	7,154.960	0.7	489.240	1,195.712	—
Chile	5,823.248	0.6	427.275	—	525.776
Az összes többi országok	49,143.600	4.8	—	80,395.312	25,740.992
Az egész világ	1,037,138.720	100.0	—	—	—

Finch és Baker: Geography of the World's Agriculture című munkájában megjelent eredeti táblázat adatai bushelben és acre-ben vannak kifejezve. Az adatok ugyan régiek, de nagyjában megfelelnek a mai állapotoknak is. A leg-erősebb változás abban nyilvánult, hogy a háború alatt és óta Kanada, az Unió, Argentina és Ausztrália búzatermése jelentékenyen emelkedett, az orosz birodalomé és a legtöbb európai országé pedig jelentékenyen csökkent. Azonban ez a helyzet sem állandó, mert újabban Európában ezen a téren is erős javulás észlelhető. A legjelentősebb búzatermelő államok közé kell sorolnunk Kínát is, ahol becslés szerint legkevesebb 100 millió mm. búza terem évenként.

A hazai búzatermelés térbeli eloszlása.

Áttérve a hazai búzatermelés térbeli eloszlásának tanulmányozására, természetszerűleg már az első pillanatban azt tapasztaljuk, hogy egészen más képet nyerünk, ha akár a többi terményéhez viszonyított területi arányt, akár a termés hozamát, vagy a búza minőségét vesszük alapul.

A legnagyobb arányban termelik nálunk a búzát az Alföld azon részein, amelyeket a szabályozás előtt a Tisza és mellékfolyóinak áradásai meg szoktak látogatni. De nemcsak az áradások alkalmával visszahagyott iszap tette ezt a területet annyira alkalmassá a búzatermelésre, hogy a felszántott földeknek átlag a felét szokták itt évről-évre búzával bevetni,

VIII.17. BUZATERÜLET.

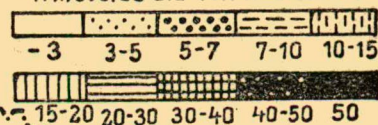
(1911-15 évi átlag)
Járásonkénti adatok.

1:6.000.000

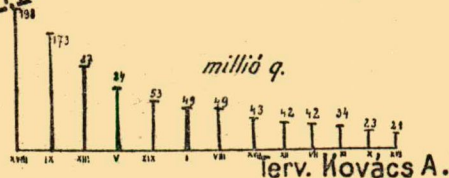
Jelmagyarázat:
a 109-127. lapok grafikonjaihoz
(Átlagtermetés 1910-14-ben és
hektáronkénti hozam).

- I. Magyarország
- II. Ausztria
- III. Belgium
- IV. Hollandia
- V. Franciaország
- VI. Nagybritánia és Írország
- VII. Németország
- VIII. Olaszország
- IX. Oroszország
- X. Románia

A művelés alá vett területnek:

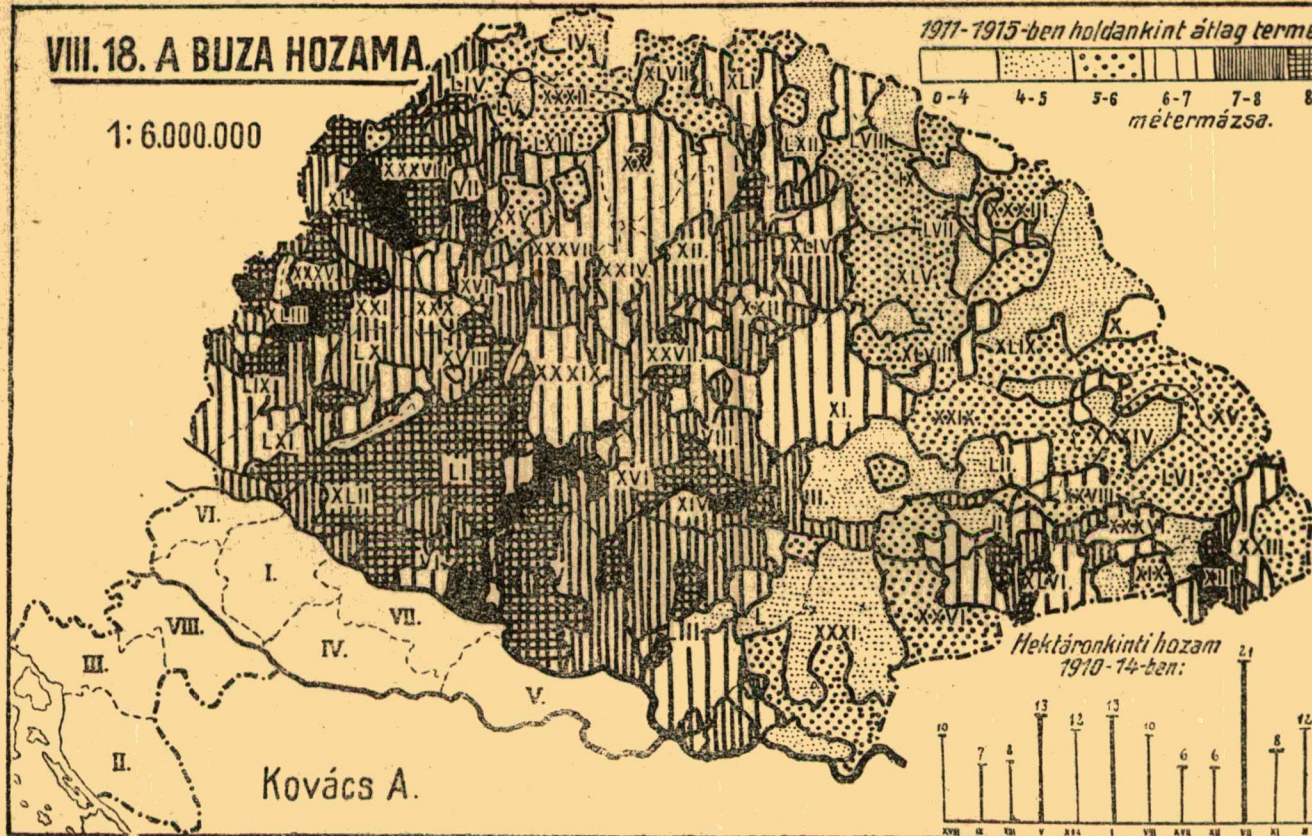
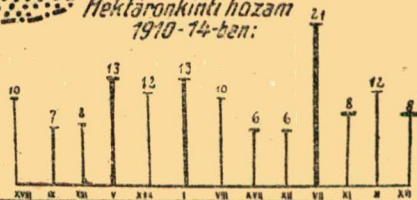
- XI. Spanyolország
- XII. Ázsiai Oroszország
- XIII. Britindia
- XIV. Japán
- XV. Egyiptom
- XVI. Ausztrália
- XVII. Argentína
- XVIII. Ész. Amerikai-
Egyesült Államok
- XIX. Kanada
- XX. Mexikó
- XXI. Uruguay
- XXII. Dánia
- XXIII. Dél-Amerika

VIII.18. A BUZA HOZAMA.

1: 6.000.000

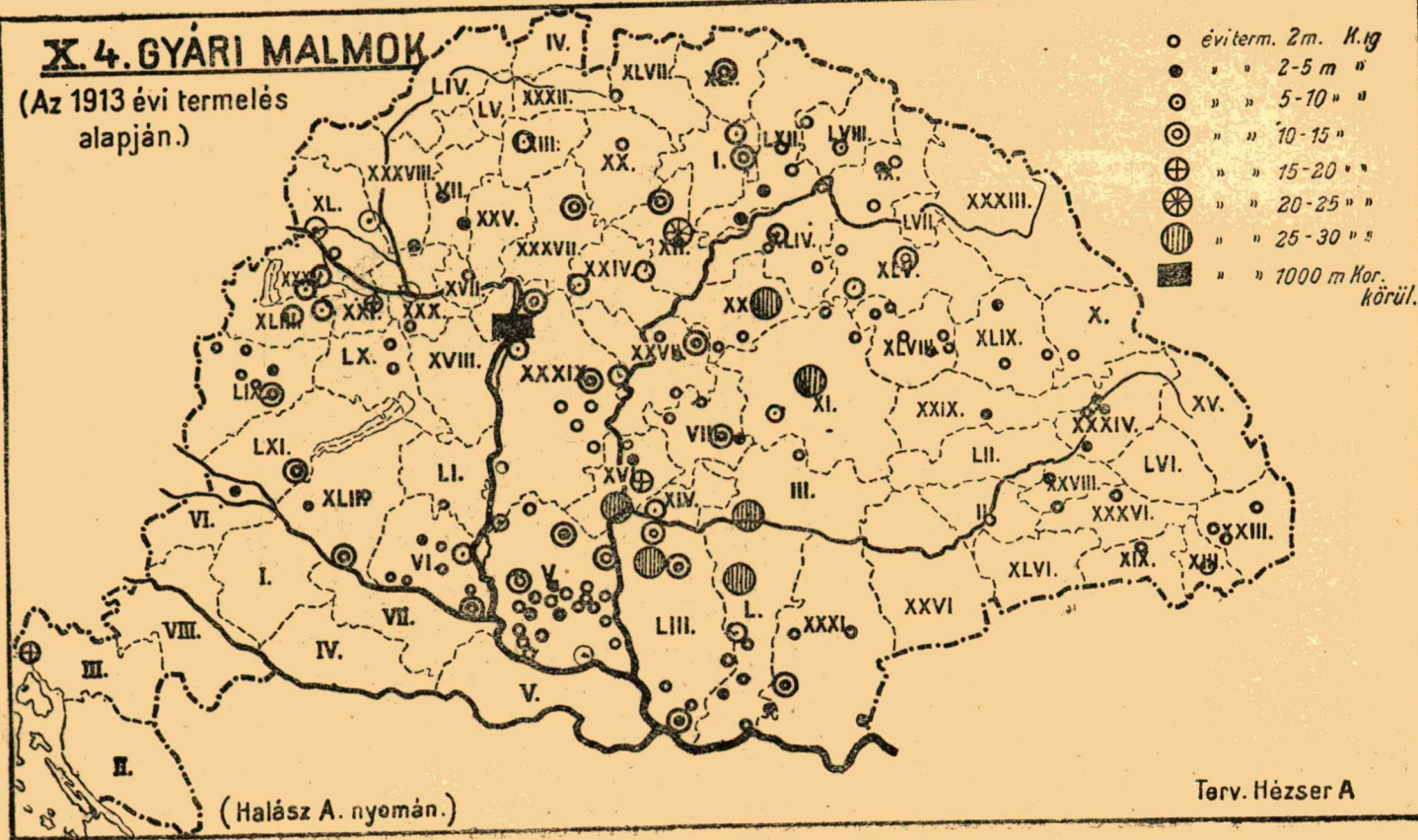
1911-1915-ben holdankint átlag termett:

Hektáronkénti hozam
1910-14-ben:

Kovács A.

X. 4. GYÁRI MALMOK

(Az 1913 évi termelés
alapján.)

hanem az a körülmény is, hogy a Tisza völgyének középső és alsó szakasza egyúttal az ország legmelegebb és legesőtle-
nebb területe a nyári időszakban. A kitűnő talaj, a száraz és
forró érési idő tette a Tisza volt árterületét az ország, sőt a
világ legjobb buzatermő vidékévé. Mondanom sem kell, hogy
ennek az országrésznek egyoldalú buzatermelése nem mutat
egészséges gazdasági viszonyokra, de indokolható azzal, hogy
a nedvességben szűkössége miatt, amelyet a folyószabályozá-
sok csak fokoztak, a szárazságot jól tűrő buza itt a legjövedel-
mezőbb növény. Ezzel szemben jóformán semmi búzát sem ter-
melnek az ország északi és északkeleti határvármegyéiben, na-
gyon keveset a keleti és délkeleti országhatár mentén húzódó
hegyes vidéken, azonkívül Pozsony-, Pest- és Szabolcs-vár-
megyék rozstermő-, s a Mátyusföld árpa- és cukorrépa-
termő vidékein. Az ország többi részén a szántóföldek egy-
harmada, illetőleg egynegyede van búzával bevetve, amit min-
den tekintetben a leghelyesebb területi eloszlásnak tekinthetünk.

A termés hozama a legnagyobb a Kis-Alföldön, a Dunán-
túl a Balatontól délkeletre levő részén és a Duna balpart-
ján Csepel-szigettől Újvidékig. Az ország ezen részein holdan-
ként 8—10 mm. búzát termelnek, sőt helyenkint — különösen
nagy uradalmakban — 10 métermázsánál jóval magasabb ter-
mésátlagokat is érnek el. Ez a szép eredmény a valamivel bőse-
gesebb tavaszi esőknek s a föld jobb megmunkálásának köszön-
hető. Már a Tisza régi árterületén a szárazabb időjárás és a
külterjes gazdálkodás miatt átlag csak 7—8 métermázsás
terméseket tudnak produkálni. Az ország többi részén pedig
a hegyes felszín következtében nyugaton 6, északon és keleten
5 métermázsás terméssel kell a gazdának beérnie.¹⁷⁾

A buza természetének a Tiszavidék természeti viszonyai
felelnek meg a leginkább s így minőség tekintetében a tisz-
vidéki buza a legjobb és a legértékesebb. A tőzsde a Kúnszent-
márton, Dévaványa, Gyula, Pécska és Szeged közt elterülő
vidéken termett u. n. tiszavidéki búzáért fizeti a legmagasabb
árat, míg a Szeged, Lippa, Temesvár és Nagybecskerek közti
részről származó úgynevezett bánági búzát valamivel alacso-
nyabbra értékeli. Ezután sorrendben a fejérmegyei, pestmegyei

¹⁷⁾ L. Kogutowicz Zsebatlaszában közölt 2 térképet. 1922. évf.
III. kiadás, 72. és 73. l.

és a bácskai buzák következnek. Nyugaton a mosonmegyei buza a legjobb; a többiek már jóval gyengébbek. A leggyengébbek a felföldi és az erdélyi buzák, bár megfelelő szakértelemmel — különösen uradalmakban — helyenként az ország északi és keleti felén is igen jó buzát produkálnak.

Befejezésül szükségesnek tartok még néhány statisztikai adatot is közölni annak megvilágítására, hogy a buza mily nagy szerepet játszik Magyarország gazdasági életében. Hazánk buzatermelése szántóföldjeink 27%-át foglalja le s az átlagos termésmennyiség 1910—14-ben 49 mill. q volt. Ennek csak mintegy 65%-át fogyasztottuk el magunk, 35%-át pedig eladtuk idegen népeknek, és pedig $\frac{1}{3}$ -át buza, $\frac{2}{3}$ -át liszt alakjában. Ezek az adatok rámutatnak arra az örömdetes tényre is, hogy buzatermelésünk nemcsak az ország buzaszükségletét fedezte, hanem lisztte való feldolgozása 11.500 munkásnak munkaal-ka-almat is adott. A külföldnek eladott liszt legnagyobb része a budapesti malmokból került ki, hiszen az országban gyártott lisztmennyiségnek több mint a felét ezek produkálták. Bár malmokat elszórva az ország mindazon részein találhatunk, ahol buzát termelnek, a legnagyobb örlőképességűek Budapes-ten kívül mégis a buza igazi hazájában, a Tisza völgyében van-nak. Ilyenek a temesvári, nagykikindai, szegedi, aradi, nagy-váradi, debreceni és miskolci gyári malmok.¹⁸⁾

Szakáll Zsigmond.

¹⁸⁾ L. Magyarország gazdasági térképekben. 32. és 49. l.

S Z E M L E.

Paul Graf Teleki: *Die weltpolitische und weltwirtschaftliche Lage Ungarns in Vergangenheit und Gegenwart*, — Sonderdruck aus der Zeitschrift für Geopolitik. München, 1926.

Buday Árpád, szegedi egyetemi tanár, a romániai történetoktatásról szóló felolvasása alkalmával a románokra vonatkozólag erőteljesen hangsúlyozta, hogy történelem címén csak föltétlenül helytálló igazságokat szabad tanítani, mert álmok kergetése és elhitetése később keservesen megboszulhatja magát. Szeretném ezt a kétségkívül bölcs tételel alképp kiegészíteni, hogy bármely, jövőjét helyes irányban biztosítani kívánó népnek nemcsak arra kell törekednie, hogy saját ifjai a nemzet múltját a maga vilóságában ismerjék meg, hanem minden módon el kell érnie, hogy ezt a minden tévedéstől gondosan megtisztított nemzeti történelmet az idegen népek is igazságnak fogadják el.

Sajnos, mostani hazánkban való letelepedésünk óta eleinte a germán, később pedig különösen az osztrák írók annyi rosszakaratú rágalmat terjesztettek el rólunk s azok az európai köztudatban annyira meggyökereztek, hogy kiküszöbölésük rendkívül nehéz feladat. Sok derék és nagy tudású magyar vállalkozott már a külföld felvilágosítására, de a teljes sikertől még mindig nagyon messze vagyunk.

Ezek közül a lelkes és önzetlen férfiak közül kiemelkedik **Teleki Pál gróf** nemes személyisége, aki tudományos munkásságával s államférfiúi működésével nemzetközi vonatkozásban is oly kiváló hírnevet szerzett magának, hogy bizton számíthatnánk rá, hogy az ő felszólalása nem lesz „a pusztában kiáltó szó”, hogy ennek a komoly, minden mondását megfontoló, soha elhamarkodottan nem nyilatkozó tudósnek és államférfinak szavára legalább volt szövetségeseink hajlandók lesznek revideálni múltunkra és jelenünkre vonatkozó, sokban téves felfogásukat.

És még ennek az előkelő német tudományos folyóiratnak szerkesztője is szükségesnek tartotta néhány udvarias szóval kijelenteni, hogy **Teleki** megállapításaival nem ért mindenben egyet. Pedig **Teleki** tanulmányában seholsem kedvez a nemzeti hiúságnak, fejtegetéseiben tárgyilagos marad mindvégig s a színtiszta igazságnak megfelelően tárja elénk a múltat és a jelent. Politikai és gazdasági történelmi megállapításai különösen a régebbi múltra vonatkozólag annyira dogmaszerűek, hogy azokat az ő tömör megfogalmazásában valósággal sarkigazságoknak tekinthetjük, amelyeket változtatlanul kell elfogadnia honfinak és idegennek egyaránt. Vagy ha esetleg mégis egy-két tévedés csúszott volna közéjük, akkor azokat alaposan meg kell cáfolni, nehogy mi is abba a veszedelembé jussunk, hogy helytlen állító tanokkal ámítsuk magunkat. Ez az egyedül helyes eljárás hasznát jelentene tehát nekünk, de rendkívül időves lenne a folyóirat oi-

vasóira is, mert legalább tisztában lehetnének azzal, hogy az előttük még ismeretlen megállapítások közül, melyeket tehetik majdnem gondolkodás nélkül magukévá, míg így a bevezető sorok hatása alatt esetleg még a vita fölött álló tételeket is kétkedéssel fogadhatják.

Igazán érdekes lenne megtudni, hogy melyek azok a részletek, amelyekkel a kitűnő német tudós nem ért egyet . . . *Teleki* mindenekelőtt arról tudósítja olvasóit, hogy a legújabb ethymologiai, archaeologiai és történelmi kutatások bizonyítják, hogy a magyarok nem tisztán nomád pásztortörzsek alakjában keltek át a Kárpátokon, hanem mint olyan nép, amely a földműveléshez és a szőlőtermeléshez is értett. Ez volt az oka annak, hogy nem követték a húnok példáját és zömük nem az akkor inkább csak pásztorkodásra való Tiszavölgyben, hanem a mezőgazdálkodásra is alkalmas Dunántúlon telepedett le. Erre indította a magyart a gazdasági okokon kívül a politikai helyzet helyes felismerése is, amennyiben ez a terület — amellet, hogy nyitva van a nyugat és dél felé — két európai nagyhatalmat választott el egymástól.

Leteledése után csakhamar helyesen vonta le földrajzi elhelyezkedésének összes következményeit: felvette a kereszténységet és monarchiát szervezett oly ügyességgel, hogy bár nyíltan a nyugati kultúrához csatlakozott, nemzeti és független maradt. A német és a bizánci hódító törekvések ellensúlyozására minden energiáját belső erejének fokozására, a gazdasági jólét és a műveltség emelésére fordította még pedig oly kiváló eredménnyel, hogy a két nagyhatalom szomszédságában csakhamar számottevő, sőt sokszor döntő befolyással bíró politikai tényezővé vált. De gazdasági fejlődése, politikai jelentőségével lépést tartani nem tudott s így az egész középkoron át a világkereskedelemben valami nagy szerepet nem játszott. *Nagy Lajos* korában Magyarország politikai nagyhatalom, *Mátyás király* idejében az európai művelődés egyik vezető faktora lesz.

Ez a századokon át gyűjtött belső gazdasági és politikai erő tette képessé arra, hogy habár a Balkán felé nyitott Alföldet fel is kellett adnia, de saját testén sikerrel védte meg a kereszténységet a mohamedánnal szemben. Még feldarabolásakor is megtartja kultúrnívóját, mert a reformáció idején mindkét oldalon a nyugatiakéval egyenlő értékű magyar elmék is résztvesznek a hitvitákban. De nemcsak az irodalom terén őrizte meg egyenrangúságát, hanem a vallásháborúk folyamán is szívesen igénybevettek politikai és katonai támogatását. A két irányú állandó küzdelem végre is annyira megtörte erejét, hogy a török uralom alól már csak német segítséggel birt felszabadulni, minek fejében gazdaságilag a Habsburg-birodalom gyarmatává lett. A hosszas török megszállás más rettenetes következményei voltak még, hogy az eddig majdnem teljesen egynyelvű országnak több mint a felét idegen nemzetiségek lepték el s hogy közgazdaságának minden ága lehanyatlott. Mindezek következtében a felszabadulást követő két évszázadon át politikailag és gazdaságilag csak annyiban volt szerepe, hogy a Habsburg-birodalom pozíciójának kialakulására befolyást gyakorolt.

A kiegyezés ugyan sok tekintetben visszaadta önrendelkezési jogunkat, minek következtében nemcsak földművelésünk, de iparunk és kereskedelmünk is erősen fellendült; kifelé azonban csak mint a Monarchia egy

része szerepeltünk s ebben a monarchiában a vezetés politikailag és gazdaságilag mindvégig Ausztria kezében maradt. És mégis a kiegyezést követő 50 nyugodt esztendő alkalmat nyújtott arra, hogy századok ránk kényszerített mulasztásait helyrehozzuk, s hogy elvesztett világ gazdasági és politikai pozíciónkat lassankint visszaszerezzük. Nemzetiségeink többsége is kezdte már belátni a Kárpátok koszorúza terület politikai és gazdasági egységének szükséges voltát.

De kitört a háború és hősiességünk és nemzetiségeink hűsége dacára elbuktunk. Bukásunk a materialista és nemzetietlen világelfogás soraink közé furakodása miatt mélyebb volt, mint egyéb körülmények azt kívánták volna. Ellenségeink ezt ki is használták s földünk 68%-át, lakosságunk 59%-át s a magyarságnak 30%-át elrabolták tőlünk s egy erdőitől, legelőitől és bányáitól megfosztott csonka országot hagytak kezünk között. Magunkra maradásunk után helyzetünk rendkívül nehézé vált. Századokon át a külfölddel csak Ausztria közvetítése útján érintkeztünk s így közvetlen politikai és gazdasági összeköttetéseink nem igen voltak. Egészen elülről kellett tehát kezdeni mindent, még pedig a lehető legkedvezőtlenebb körülmények között, mert a legtöbb irányban ellenségre bukkantunk. Végre hosszas kísérletezés után beléptünk a népszövetségbe és az általa engedélyezett külföldi kölcsön nagyon csekély részének felhasználása, de leginkább a hadi kárpótlás kérdésének elodázása segítségével államháztartásunk egyenlőtlenségét helyreállítottuk.

A mély bukásból való aránylag gyors feltámadás tehát legnagyobb-részt saját erőnkéből történt, ami jövőnkre nézve biztató jelenség. Ennek dacára Magyarország ma sem politikailag, sem gazdaságilag nem hatalom, de pusztá létezése is örökös ellenszegülést jelent a mesterséges államalakulatok megszilárdulásával szemben s Európa önkényesen megzavart politikai és gazdasági életét egészséges útra terelni csak a békének igazságos revíziója által lehet.

Ez a néhány sor természetesen csak nagyon halaványan és tökéletlenül tükrözi vissza *Teleki* mondanivalóit. A 2 ívre terjedő tanulmány különben 10 mesterien megszerkesztett térképvázlattal is el van látva. Olvasása — bár elsősorban a külföld számára készült — a magyar viszonyokkal ismerős részére is tanulságos és gondolatébresztő.

Szakáll Zsigmond.

Karay-Szabó Pál: *Adatok Pécs környékének településföldrajzához.* A térszín befolyása a Duna, Dráva és a Kapos közti terület népsűrűségére és településének alakjára. 98. l. 6. ábra, 3. térkép. Geografia Pannonica I. Danubia. Pécs, 1926.

Szerző felhasználva a vizsgált terület kelet-nyugati irányát, az északi és a déli lejtő különböző inszolációs értékeinek hatását kutatja az emberi településre. A topográfiai térképek 100 m.-es szintgörbéi között megoszló népességet bonyolult számszerű vizsgálatoknak veti alá, amelyeknek alapján megállapítja, hogy a déli lejtőkön a 300 m.-es, magasabb szinten, a szőlőkertek övezetében tömörül a népesség, ezen a települési szinten sűrűn egymás mellett sorakoznak a falvak és ez alatt találjuk a szántóföldek és rétek övezetét, valamint az úthálózatot. Az inszoláció itt

a hegyoldalban felfelé növekszik. A községek határa általában a hegygerinceken túl átnyúlik az északi lejtőre.

Az északi lejtőn az inszoláció lefelé növekszik. A népesség tömörülése 100—200 m. között a legnagyobb. Mennél ritkább az északi lejtő népessége, annál nagyobb folytatódagos szomszédságában, a délre tekintő hegyoldalak népsűrűsége. Az első számú térképmelléklet a pontozó módszerrel ábrázolja a népességet (100 lélek = $\frac{1}{2}$ mm²). A térkép tartalmazza a szintvonalakat is. A 2. sz. térkép a km²-kinti népsűrűség értékeit szemlélteti. Jól mutatja a különböző morfológiai területek érintkezése helyén a népesség tömörülését. Így pl. a Duna törésvonalán a Geresdi fennsík déli peremén, a Kapos völgyében nagyobb a népsűrűség. Ugyancsak nagy értékeket találunk a Geresdi peneplainen, a hegyháti völgyben, a Bonyhádi medencében, a Duna-völgyi és északi régi utak mentén. A mocsaras tájak, erdőségek gyéren lakottak. Vasutak mentén elszigetelt tömörüléseket találunk. A 3. térkép a községek határának terjedelmét tünteti fel. Az árterületek községei 30—60 km², az erdőségek területén 20—40, a széttagolt térszínen 10 km²-nél kisebb területek. Az oldalvölgyekben törpe falvakat találunk, a hegyháti völgyben tanulságos a községhatároknak a magassággal való megnövekedése.

Mindent egybevetve, a munka értékes részlettanulmányok gyűjteménye, mindvégig bántóan hat azonban sajtósági nomenclaturájának erőltetése, ami sok helyütt élvezhetetlen stílusra vezet. Csak néhány szemelvényt idézek: „A kitűzött feladat irodalmi vonatkozásai kapcsán különösen a domborzattal értékelődő geográfikumokra iparkodtam rámutatni, melyek a népsűrűséget elsősorban befolyásolják (11. l.). — Ezen pontozó módszerrel készült térkép mellé a szintetikus szemlélet kedvéért térképre raktam falvankint kiszámítva az 1 km²-re eső lakosságot, mely a települések beérési folyamatára és a térszín eltartó erejére nézve adott eredményeket (14. l.).“

Nem röstellem bevallani, hogy az ilyen érthetetlen mondatok a munka olvasása közben annyira zavartak, hogy végül a kínlódást megünvén, szerző törekvéseit a mű végén található rövid német kivonatból igyekeztem megismerni.

Kogutowicz Károly.

Tóth Ferenc: Csurgó és környéke. Fizikai és emberföldrajzi tanulmány. (Példa a honismereti anyag gyűjtésére és feldolgozására.) Csurgó, 1926. Oszeszly M. V. nyomdája. 23 l.

A szerző e tanulmányában odadőn foglalkozik szűkebb hazájával: Csurgó és környékével. Kis tanulmányának első részében Csurgó csillagászati helymeghatározását és fizikai földrajzi helyzetét adja. A vidék jelen felszínének kialakulását a) az Öreghegy, b) Csurgó É. és Ény. c) Ék és K., valamint d) Déli, Nyugati és Dny-i tájainak leírásával tárja fel az olvasó előtt. A környék vízrajzában a somogyi „vadi“-k (!) mentének érdekes képe csillan elő a sorok között. A klíma ismertetésében kiemeli a csapadékos napokat és Csurgó nedves éghajlatát, az Adriáról jövő páratelt légáramlással hozza összefüggésbe. A vegetációt vizsgálva pedig megállapítja, hogy

Csurgó környéke „nagy százalékban kultursztyepp, vagyis gabonatáj”, amelynek „tankán hullámos térszintje, legelőfoltokkal és a nedvesebb talajon galériás erdőkkel váltakozik”.

A tanulmány második része, Csurgó antropogeografiáját öleli fel. A gazdasági életet illetően, a helység lakóinak a megélhetéséhez szükséges állapot, a mezőgazdaság adja, az országos átlagnak megfelelő 68% szántófölddel. A birtok megoszlása kedvezőtlen, mert középbirtok nincs, a törpe és a kisbirtok együtt 42%, míg a nagybirtok 58 százalék. Az állattenyésztést tekintve, Csurgó szarvasmarhatenyésztése vezet az egész megyében, de ló- és juh-állománya gyengébb az országos, illetve a megyei átlagnál. Sertésállománya is rosszabb az 1911-es állapotnál. Csurgót már a kilencvenes évek folyamán a „somogy megyei gyárvárosok” közé sorozták, „gyáripára” ma 111 munkást foglalkoztat. Igaz ugyan, hogy — a lenfeldolgozó gyár kivételével — egy sem foglalkoztat 25-nél több munkást. A népsűrűség elég kedvező, de a szaporodás eső tendenciát mutat, bár nem oly mértékben, mint Somogy más részében. A szellemi foglalkozástűzők száma 18%. Az analfabéták száma pedig 15—20%, ami jobb az országos átlagnál. Települési formája: sorostelepülés, három fejlődési fázissal.

A tanulmányhoz írt előszóban, Cholnoky helyesen mondja, hogy „minos nehezebb feladat, úgy megírni valamelyik településnek a földrajzát, ahogyan az valóban van!” E rövid tanulmány, a honismereti anyag gyűjtésének és feldolgozásának példája alkar lenni. A szakszerűség mellett, Csurgó éppen egyszerű környéke miatt, még nagy művészi készséget is igényel a feldolgozás s ez az oka annak, hogy a tanulmányban megrajzolt kép realitása mellett, nem eléggé színes. Mindenesetre öröndetes jelenség az, hogy készséggel teljes odaadással elemezi a szerző szűkebbkörű hazájának földrajzát, mert egy nagyobb táj rajza, egy ország földrajzi képe, csak a részleteketadó tanulmányok mozaikköveiből tevődik össze, összegezéssel. Azért is elismerésre méltó az ilyen próbálkozás, — főként, ha egyszerű a téma s egyhangú a táj — mert e tanulmánynak a tanítóképzőben való felhasználása, felkelti a növendékek figyelmét és ambícióját s hasonló törekvést vált ki belőlük. Ezáltal éppen a tanítót vonja be a honismeretet kibővítő munkába, oly vidéken, ahol ő megtelepedett s így alkalma van annak a tájnak rejtett értékeit felismerni és összegezni s így annak karakterrajzát meg is tudja szerkeszteni. — Meg kell említenem, hogy a tanulmány szövegében levő nem indokolt és nem következetes sok rövidítés: szépséghiba. Továbbá, hogy a névmutatóba, vagy legalább jegyzetbe kívánczik a „rinya” (csermely); a táj „rácsos szerkezetének”; a „dombosok” s a „felső szakaszón villáságú” patakok és hasonló fogalmak magyarázata.

Kanszky Márton.

Tonelli Sándor: *Szeged.* Ismertetés a város multjáról és jelenéről, kulturájáról és közgazdaságáról. Szeged, 1926.

Előszavában maga a szerző is megemlíti, hogy célja *képet* adni Szeged városáról, hogy a viszonyokat nem ismerős idegen, sőt a szegedi ember is tájékozódhassék belőle. Nem törekszik teljességre s ennek megfelelőleg a kevésbé aktuális kérdéseket inkább csak érinti, hogy a legfontosabb és legjellemzőbb adatokkal elég kimerítően foglalkozhassék.

Szerző ezt a célját a maga egészében el is érte s kis könyvének megírásával nagy szolgálatot tett az olvasó közönségnek.

Elsősorban Szeged földrajzi helyzetét írja le s közben alkalmat szerez, hogy a tiszai hajózás nehézségeiről, a Maros szabályozásának kérdéséről, a két folyó vízierejének kitermeléséről, a Fehértó hasznosításáról s az úgynevezett vadvizekről is elmondja véleményét. Majd nagyon röviden végigtekint a város múltján, de ahogy a jelenhez közeledik, már bőbeszédűvé válik. Tehát a francia megszállás és a szegedi kormány történetével foglalkozik a legrészletesebben s a végén mégis kénytelen megállapítani, hogy ez a 4 oldalnyi elbeszélés nem elég arra, hogy az idegen számára „megérzekelettesse azt az életet, amely ez időben Szegeden uralkodott“. A trianoni határnak Szeged gazdasági életére gyakorolt hatásáról írt rész azonban a könyv legsikerültebb fejezetei közé tartozik. Azután áttér a mai Szeged középületeinek, hídjainak, szobrainak és a város hatóságainak és hivatalainak rövid ismertetésére s majdnem minden egyes témájáról tud valami érdekeset mondani, úgy hogy sohasem válik unalmassá, hanem mindvégig leköti az olvasó figyelmét.

Már előzetesen megemlékezett arról, hogy akkor, amikor azt a tervet, amely az árvíz utáni szabályozást csak a város belső részére akarta kiterjeszteni, eljuttették s Szeged egész lakott területét szabályozták, olyan feladatra vállalkoztak, amelyre mind a mai napig sem tudtak megbirkózni. Ennek következtében a tulajdonképeni várost még ma is „széles faluszerű öv“ veszi körül, amelynek sem világítási, sem csatornázási kérdése nincs megoldva. Ehhez járul még, hogy Szeged 120.000 lakosából mintegy 40.000 tanyán él. Így tehát teljesen téves az az általános elterjedt vélemény, hogy itt 120.000 városi lakóról van szó, mert a szegedi illetőségűeknek csak körülbelül a fele vesz részt a városi életben, a másik fele pedig kisebb részben falusi, nagyobb részben tanyai életet él.

Szerző ezután meggyőző erővel hibáztatja a tanyarendszer fennmaradásának hivatalos támogatását s örömmel üdvözlí a város legújabb keletű s irányt jelölő elhatározását, melynek értelmében a tanyavilágban falvak keletkezését minden erejével elősegíti. Ezzel kapcsolatban ismerteti a tanyai vasút ügyének jelenlegi helyzetét s a szomszédos községekkel való autóbusz-forgalmat is, sőt az előbbiről egy nagyon ügyesen megrajzolt vázlatot is közöl. Csak kár, hogy a rajzot túlságosan lelkicsinnyítették s a nevek teljes elhagyásával a tájékozódást megnehezítették. Nem ártott volna az autóbusz-irányokról is szerkeszteni egy kis térképet, hiszen ezek az újdonságok érdeklik az idegent és a szegedit egyaránt.

Majd miután megállapítja, hogy Szeged határa a kisbérleteknek és a kisbirtokoknak a hazája, áttér a mezőgazdaság ismertetésére. A város tulajdonában levő földeknek kisbérletekre való osztását ugyan „mintaszerű“-nek tartja, de az a sok igazság, amit előzetesen a tanyai életéről s később a földművelés, gyümölcsstermelés és állattenyésztés elmaradottságáról elmond, világosan mutatja, hogy a kisbirtok — és kisbérlet — rendszernek meg lehetnek a maga szociális előnyei, de a fejlődést erősen megnehezíti. E kétségtelenül meglevő gazdasági betegség orvosságául szerző falvak fejlesztését és mezőgazdasági szakoktatás létesítését jelöli meg. Távlatb

gyógyító eszköznek különböző értékesítő szervezetek szervezését nevezhette volna meg, mint amelyek kiválóan alkalmasak a kisgazda termelő és tanulási kedvét fokozni.

Pedig a mezőgazdaság szempontjából Szeged falusi és tanyai lakossága elsörendű népanyag. Ennek igazságát bizonyítják azok az eredmények, amelyeket különösen a város közvetlen közelében elterülő földeken a paprika-, zöldség- és virágtermelés terén elértek. Minden remény megvan arra, hogy megfelelő eszközök igénybevételével ezt a már tényleg meglevő szaktudást a határ távolabb eső részeire is el lehetne vinni. Szerző különösen a paprikatermelés magas nivóját emeli ki, de rámutat a szegedi határban szüretelt bor kitűnő minőségére s a szegedi erdők magas színvonalú kezelésére is.

A mezőgazdaságról szóló rész után az ipar és a kereskedelem ismertetése következik. Csak természetes, hogy amit *Tonelli* a mai Szeged iparáról, ipari különlegességeiről, gyáiról, kereskedelméről, pénzügyeiről elmond, rendkívül érdekes és tanulságos, hiszen olyan ember szól e témáról a közönséghez, aki foglalkozásánál, világlátottságánál s tapasztaltságánál fogva erre Szegeden a legilletékesebb faktor.

A címben foglalt programhoz híven szerző elég kimerítően foglalkozik Szeged kulturájával is. Elismerő szavakkal emlékezik meg arról a nagyértékű kulturmunkáról, amelyet a Somogyi-könyvtár és a városi múzeum teljesítenek, sőt még az utóbbi intézménynek továbbfejlesztésére vonatkozó terveket is ismertet. Részletesen beszél el a városnak az egyetemért vívott küzdelméről s tudósít az építkezések megkezdéséről.

A „jövő feladatai” című fejezetben elsősorban tulajdonképpen a városi útburkolat, vízellátás, csatornázás, közvilágítás, villamos vasut és közúti híd jelenlegi állapotát ismerteti, mindenkor rámutatva a fejlesztés szükséges voltára s csak a második részben sorolja fel azokat az alkotási terveket, amelyeknek tetteváltása a jövő feladata. Éppen ezért szükségesnek tartja az olvasót Szeged pénzügyeivel is megismertetni, hogy mindenkit meggyőzhessen arról, hogy a vázolt programnak a közel jövőben való megvalósítása nem tartozik a lehetetlenségek közé.

Az ismertetőt 9 fénykép és 2 térképvázlat illusztrálja s a Szegedre vonatkozó munkák jegyzéke egészíti ki.

Szakáll Zsigmond.

Jávorka Sándor dr.: A Magyar Flóra Kis Határozója. (A rajzokat készítette *Csapody Vera*.) Budapest, 1926. „Studium” kiadása. (Budapest, IV., Múzeum-körút 21.) Engedélyezett középiskolai segédkönyv. XXXV + 324. lap és XLVI. tábla.

Mindazok részére, akik *Jávorka* teljes „Magyar Flórája”*) iránt érdeklődtek, de azt túl részletesnek találták és nélkülözték a képeket, nagy könnyebbséget jelent *Jávorka* kis határozójának megjelenése. E mű főleg abban tér el az előbitől, hogy csak Középmagyarország növényeit öleli fel, így az anyag kevesebb, tehát áttekinthetőbb. Elmaradt továbbá az alacsonyabb rendszertani egységek (alfajok, alakok) ismertetése, ami jórészt

*) Föld és Ember, V. évf. 1925., 114. lap.

csak a szakembereket érdekli. A leírásoknál a szerző tömör rövidságre törekedett, ami művét sokkal könnyebben kezelhetővé tette. A kis határozó ebben a formájában tehát szélesebb érdeklődésre tart számot s a kezdők, középiskolai diákok s laikusok igényeit is kielégíti. Nagybán emeli a könyv értékét a 46. táblán adott ezernél több, erősen kicsinyített rajz, melyek minden nemzetségből legalább egy fajnak habitusképét adják. A rajzok igen jól sikerültek, élhetőek s rajzolójuk nagy szakértelmét és ügyességét dicsérik. Azok részére, akik sajnálják, hogy a rajzok annyira össze vannak zsúfolva, megjegyezhetjük, hogy ezzel a mű terjedelmének s így árának megnövekedését kellett megakadályozni. A könyv ára (93.000 K) még így is sokak részére kissé magas.

A Kis Magyar Flórát a fontosabb alaktani kifejezések betűrendbe csoportosított magyarázata egész önállóan használhatóvá teszi s képeivel az elemi botanikai ismeretek elsajátítására is alkalmas. A botanika barátain kívül mindazoknak, akiknek növényismeretre gyakorlati szempontból van szükségük, akik a gyógy- és mérgesnövényeket, a gyom- és takarmánynövényeket, erdőalkotó és gyomfákat stb. megismerni óhajtják, e mű a legjobb segédeszközüül fog szolgálni. Megjelenése után a nagy Flórához tervezett nagyobb, részletesebb képes-atlasz megjelenését még nagyobb érdeklődéssel várjuk.

Boros Ádám.

Baker O. E.: The Potential Supply of Wheat. Economic Geography. 1925. márciusi füzeté.

1798-ban jelent meg *Malthus: An Essay on the Principle of Population* című munkája, amelyben annak alapján, hogy Anglia lakossága a 18. század folyamán megkétszereződött s az előbb gabonát exportáló országból behozatalra szoruló állam lett, arra figyelmezteti kortársait, hogy az emberiség sokkal nagyobb mértékben szaporodik, semhogy az élelmiszerek produkálásának üteme vele lépést tudna tartani. Rettenetes nyomor lesz tehát az ember osztályrésze, hacsak a természetes szaporodás mértékét erkölcsi önmegtartóztatás segítségével meg nem lassítja.

Malthus fellépése óta újból lemorzsolódott egy teljes század és ennek folyamán Európa lakossága megkétszereződött, de az ember sorsa nemcsak, hogy nyomorúságosabb nem lett, hanem az európaiaknak majdnem a fele legalább is kétszerte olyan kényelmes életet tudott családjának biztosítani, mint a 18. században élt őse. Ennek az a magyarázata, hogy az ártézi kút fúrásának, a vasútnak és a vető-, arató-, cséplőgépeknek felfeltalálása lehetővé tette Kelet-Európa, Észak-Amerika, Argentina és Ausztrália óriási füves térségeinek egészséges ivóvízzel, fával, szénnel és olcsó munkaerővel való ellátását. Mindenütt megindult tehát a nagyarányú buza-termelés s az olcsó gabona valósággal elárasztotta az európai piacokat.

A 19. század vége felé azonban már a feltöretlen füves térségek nagysága is erősen csökkenőben volt, úgyhogy *Malthus* fenyegetése ismét aktuálissá vált. Ennek hatása alatt írta meg 1900-ban *Sir William Crookes*, angol tudós, *The Wheat Problem*¹⁾ című könyvét, amelyben megállapítja,

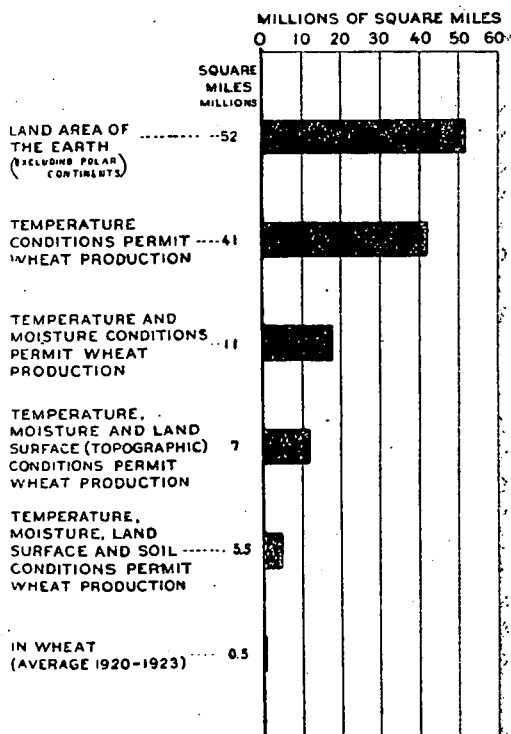
¹⁾ Ismertetését 1. Természettudományi Közlöny 34. köt. 624. l.

hogy a búzatermelésre alkalmas területek legnagyobb része már le van foglalva s így, ha a búzafogyasztó népek szaporodása az eddigi arányban folytatódik, a nagy kenyérhiány súlyos válságok előidézője lehet. Crookes következtetései különösen angol és amerikai körökben nagy megrökönyödést és heves vitát eredményeztek.

Azóta ismét eltelt egy negyedszázad s most fenti értekezésében *Baker*, a Clark University gazdaság-földrajzi tanára szól a kérdéshez. *Baker* mindenekelőtt megállapítja, hogy az angol-szász népek, a franciák, az olaszok, a magyarok, az oláhok, a germán és szláv népek szerencsésebbjei — tehát mintegy 400 mill. ember — tartozik a búzafogyasztók közé. Ezeknek a száma becslése szerint 100 év múlva 800 mill.-ra fog gyarapodni s a manapság felhasznált 700 mill. mm. helyett 1500 mill. mm. búzára lesz szükségük. Sőt ha figyelembe vesszük, hogy az angol-szász népek mostani túl magas igényei valószínűleg alá fognak szállni s ennek következtében olcsóbb élelmiszerek élvezésére fognak áttérni, 100 év múlva már mintegy 2000 mill. mm. buza fog évenként elfogyni. Kérdés, hogy a termelés fokozható-e ilyen arányban? Alapos és rengeteg adattal s pompás vázlatokkal támogatott fejtegetés után arra az eredményre jut, hogy a Föld felületének 80%-án, azaz 41 mill. négyzetmérföld területén a buza megérletéséhez elegendő meleg van. Ebből azonban 17 mill. mrfd² túlszáraz, 13 mill. mrfd² túlnedves s így a hőmérsékletet s csapadékmennyiséget tekintve csak 11

A szárazföldek felülete a sarkvidékeket leszámítva 52 mill. mrfd.² Ebből a hőmérsékleti viszonyok 41 mill. mrfd.²-en; a hőmérsékleti- és csapadékvizonyok 11 mill. mrfd.²-en; a hőmérsékleti-, csapadékos és felületi viszonyok 7 mill. mrfd.²-en és a hőmérsékleti-, csapadék-, felületi- és talajviszonyok 5.5 mill. mrfd.²-en engedik meg a búzatermelést. Tehát a szárazföldek felületének csak 1/10-ed része alkalmas a búzatermelésre. De az 1920–23. évekből vett átlag szerint a fizikailag alkalmas területnek csak egytized része: 0.5 mill. mrfd.² van bevettve búzával.

LAND AVAILABLE FOR WHEAT

mill. mrd² alkalmas buzatermelésre. De ebből is le kell vonni 4 mill. mrd²-et lejtésének meredek volta miatt, 1¹/₂ mill. mrd²-et meg nem felelő talajviszonyai miatt s így végeredményképpen 5¹/₂ mill. mrd² buzatermelésre fizikailag alkalmas terület marad meg.

Ennek a területnek csak ¹/₁₀ része van ma bevetve búzával, még pedig azért, mert az embernek nemcsak kenyérre, élelmiszerre, hanem iparművelvényre, takarmányra, legelőre és erdőre is van szüksége; másrészt pedig, minthogy búzában ma még túlkínálat van, ára sem nagyon kecsegtető s így inkább a jövedelmezőbb növények felé fordul a gazda figyelve. Már pedig mindig nagyobb hasznot hoz az olyan növény, amelynek sokkal kisebb fizikailag alkalmas terület áll a rendelkezésére (pl. gyapot). Ezenkívül a talaj termőképességének fenntartása és a növénybetegségek elleni védekezés is szükségessé teszi, hogy a termelt növényfieléség állandóan változzék s hogy így ne a buza foglalja el évről évre a neki alkalmas területet.

De ha idővel a buza iránti kereslet növekedni fog s ennek következtében a buzatermelés jövedelmezőbbé válik, a buza fogja szűkebb térre szorítani a legelőket, az erdőket s azokat a növényeket, amelyeknek jövedelmezősége nem tud a búzával versenyt emelkedni. Valószínű, hogy ezzel kapcsolatban a mezőgazdasági szakismeretek szélesebb körben való elterjedése, továbbá a talajjavítás, trágyahasználat s a szükséges beruházások terén is nagy előrehaladás fog mutatkozni, ami az évi termésmennyiség jelentékeny emelkedését fogja maga után vonni. Ha mindezeket tekintetbe vesszük, bátran elmondhatjuk, hogy 100 év múlva a fehér faj abban a helyzetben lesz, hogy saját részére évenként mintegy 2400 mill. mm. búzát termelhet, ami szükségleteit bőségesen fedezni is fogja.

Ennek biztosítására azonban első sorban békére, rendre és a technika haladására van szükség. A háború sokkal nagyobb akadálya a mezőgazdasági termelés fokozásának, mint az emberiség szaporodásának.

Szakáll Zsigmond.

Fallex (M.) és Mairey (A.): Géographie d'après-guerre L'Europe Nouvelle (moins la France). Paris. 8° 346 l. — Jó módszerrel és általában helyes anyaggyűjtés alapján írott mű. Meglepő francia írótól, hogy a Magyarországról (értsd: Csonkagyarországról) szóló részben, milyen sok helyes adat van, azonban szerzőnek vannak tévedései is. P. o. indokolatlan és helytelen néhány német földrajzi elnevezésnek használata. Vajjon a németeknek kívánt kedveskedni, amikor ezeket a megjelöléseket használja: Petite Schütt, Lac de Neusidl. (176. l.)? Szerző nem ismeri még a magyar történelem vázlatát sem. A történelem nem tud arról, hogy 1918. Erdély „visszatért” Romániához, hiszen az a jelzett évben először került román uralom alá. Szerzőnek ebből a megállapításából azt kell gondolnunk, hogy szeme előtt Mihály vajda erdélyi szereplése lebegett. Ilyen gondolkodásmóddal, ha a világháború történetét írja meg valaki, akkor annak azt kellene írnia: a francia Picardia, Artois, Champagne vidékek egy része 1914-ben visszatért a német uralom alá, — mert hiszen 1870-ben német katonaság volt ott. Egészen bizonyos, hogy szerző ilyen beállítás ellen tiltá-

koznék. Teljes tájékozatlanságot jelent az az állítás, hogy a magyarok sohasem szállottak meg hegyvidéket (175. l.), továbbá az is, hogy a honfoglaló magyarok (Magyars) magyarokat (Hongrois) találtak a mostani Magyarország területén (178. l.), hogy Magyarország köztársaság. (Ebben a munkájában szerző 1923. július havi eseményről is ír (228. l.), tehát műve pár évvel a tanácsköztársaság bukása után készült.) Helytelen kijelentés az, hogy a sarkkörön túl észak felé Európában csak tundra növényzet van (12. l.). — Az egész művön meglátszik a világháború utáni francia politika szelleme. Csak ennek az uralma alatt lehet a hajdani Osztrák-Magyar-Monarchia történetében az 1867. évnök adni a következő jelentőséget: ebben az évben „a nemzetiségi eszme” megsértetett, ugyanis akkor a németek és magyarok illetéktelenül maguknak követelték (s’étaient arrogé) a közöttük lakó szláv és latin népek felett való uralmat, noha kisebbségben voltak (155. l.). Ez a megjegyzés is jellemzi: Csehszlovákia, Románia, Lengyelország a béke őrei Középeurópában (164. l.) stb. Ha ma a francia ifjúságot ilyen szellemben tanítják, aligha várható a közeli évtizedek francia politikusaitól Középeurópára vonatkozó tárgyilagos ismeretek. *Sch. G.*

APRÓ KÖZLEMÉNYEK.

Pat és származékal. A *Pat* bokor ugyancsak népes. A jelenkorból és a régiségből a következőket szedtük össze a teljesség igénye nélkül: *Pat, Páth, Pátfalva, Páthi, Pagy, Págy, Paty, Páty, Pátyi, Pata, Pataháza, Pote (Pottleke-réte, vására, föld, kereke, sukateleke), Potunburg és dorf (= Pötfalva), Potsneusiedel (= Lajtatújfalu), Pataj, Patacs (Potocs, ~ a, ~ án, ~ in), Patas, Patos, Patosfa, Patan (Poton, Padány), Patony, Patona, Potyond, Patka (Potka), Pátka s talán Potl, ~ Potli, Potul (Patlan, Petlin, Petentelek?).*

A *Pot, Pat* itt világosan személynév. *Wertner* szerint a német *Botho, Potho* (Nyr. 41: 5.). Talán ezzel függ össze, hogy ezek a helynevek csaknem mind a nyugati országrészen (Dunántúlon) vannak. **B. Zs.**

A Barok-hoz (F. és E. 1926. 2. szám). *Dornyay* Bélának e helynevekhez fűzött megállapításai, sajnos, egytől-egyik tévesek. Az Isztimér—Kúti határában lévő, szerinte *Barok* (!) hegy-völgy düllőnévhez egy elpusztult falut akarván szerezni, ebbeli igyekezetében *Csánki* és *Károly* munkáit, melyekre t. i. föltevéseit alapítja, úgy látom, nem kellő gondmal olvasta el.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy *Pesty* ismert kézíratos helynévgyűjteményében, mely minden bizonnyal megbízhatóbb, mint a katonai térkép, *Barok* alak nem fordul elő. Ebben a következő düllőnevek szerepelnek: *Burok-Ried, Burok-Wald* és *Burok-Graben*, Isztimér,

Burok-düllő és *Buroki-hegy* Kúti határában, tehát mindig *u*-val. A katonai térképen *Barok-hegy* van ugyan, de mellette még *Kisburok-part* és *Burok-Thal* szerepel, tehát e szerint is valószínű, hogy a *Barok* és nem a *Burok* az előírás.

Nagyobb tévedés azonban ennél szerzőnek az az állítása, hogy a Felcsúthoz tartozó s a Bicske—Szári vasútvonal két oldalán fekvő két *Barok-pusztá*, az egyik *Óbarok* (!), a másik meg *Újbarok*, fiatal, sőt XVIII. sz.-i eredetű, mert mint D. mondja, régi oklevelek nem említik őket. Aki a vidék településtörténetével foglalkozott, ezt eleve kétségbe vonja. Ha *Károly* könyvének D. idézte lapját (III: 158.) megnézzük, ott azt olvashatjuk, hogy az 1339-ben egyezkedés alatt lévő *Sorul* nemesi prédiumnak egyik szomszédja *Barok* (Baruk) is. Hogy ez nem D. Barokja, ahhoz semmi kétség sem férhet, mert az idézett munkákból tudjuk, hogy a ma már nem létező *Sorul* itt volt Felcsut szomszédjában s itt vannak az oklevélben felsorolt, vele határos többi falvak is, jelesül Bicske, Szár, Boglár stb. Hogy ez a *Barok* már ebben a korban egyházas, tehát nagyobb hely volt, az 1332-es pápai adóösszeírások igazolják. Hogy az 1365.-i *Csánki* idézte nemzeti múzeumi oklevél is erre a Barokra (Borok) vonatkozik, amit D. kétségbe von, ahhoz nem szükséges az eredeti oklevél megnézni, elég, ha *Csánki Sorul* címszavát keressük fel. A két birtok ott ismét egymás szomszédjaként van említve. De elég annyi annak igazo-

lására, hogy sem *Csánki*, sem *Károly* nem tévedett.

Van aztán egy másik ilyenformájú fejrőmegyei helynév, nevezetesen *Barch* s úgy látszik ez tévesztette meg D.-t, mert mindazt, ami erről szól, az általa iavorizált Barokk vonatkoztatja. Ez a *Barch* egy ugyancsak 1365-ös fehérvári lovagrendi oklevélben is előfordul (*Károly* i. m.). Ez azonban, amint a pereskedő felek és faluk nevéből világosan kitűnik, Fehérvár szomszédságában Moha, Almás stb. között feküdt, vagyis újra nem D. Barokkja.

Ezt a birtokot sok mással együtt III. Béla (ill. anyja) ajándékozta 1193-ban a fehérvári keresztieseknek. Ez az eredeti, ma is kiadatlan oklevélben *Jakubovich E.* múzeumi kollegám szerint *Borz*-nak van írva (így közli azt Csánki is), a későbbi századokban pedig *Barch*, *Barcz*, *Baracz*, *Barcs* alakokban fordul elő. Ezt az első alakot *Borsz*-nak (*Bársz*), *Borc*-nak (*Barcz*), vagy esetleg *Borcs*-nak kell olvasnunk. Bármint legyen is tálán egy török személynevet (*borsz*, *borc* = tigris, v. ö. *La* + *borc* folyó, Melich v. *Borcs* + *ul* = Bors + fia, Nagy László, l. lentebb) kereshetünk benne, amiben éppen ezen a területen semmi meglepő nincs.¹⁾ De ezzel most nem foglalkozunk. Benniunket az érdekel, hogy ez a birtok, mint a későbbi oklevelekből megtudjuk, pompás föld volt, gazdag földműveléssel, malomokkal, állattartással stb. A kíváncsok javak miatt aztán évszázadokon át birtokháborítási perek tárgya lett a szomszédos községek, illetőleg birtokosok, legsűrűbben a szomszédos mohai és iszakai nemesek és a fehérvári káptalan almási emberei között. Így pld. 1374-ben is az erőszakos foglalások miatt Imre nádor pa-

rancsára megjárják a birtok határát (az oklevelet közli *Károly* i. m. *Szent Borbála* cím alatt), s a helynevek tömegéből világosan kiderül, hogy az a *Borz* Almás, Igar, Zámor, Kér, Moha, Iszka között feküdt. (Érdekes és ritka eset, hogy a helynevek közül az *Árpád-völgye* (!!)) ma is megvan, sőt megvolt már 1193-ban, tehát bizonyára még előbb is). Vagyis ez a *Borz* pusztá, a későbbi „Keresztiesek majorja“, azonos az akkor a mai *Kereszties* falut is magában foglaló, most is meglévő *Szent Borbála* pusztával Fejérvár ék-i határszélén. Ezt az új nevet pedig a XV. sz. közepén kapta Szent Barbara asszony tiszteletére épült kis templomáról. Régi neve persze ezzel elenyészett. Hogy a D. által *Károly* könyvéből felhozott 1391-i oklevélben is erről a birtokról van szó, abban semmi kétség, mert hiszen ugyanazok a személy és helynevek fordulnak elő benne, amelyek 1374-ben, sőt *Károly* világosan megmondja (Fejér vm. tört. és rég. évkönyve 1893. 167.), hogy *Barch* = Szent Borbála pusztá. (Az csak tiszta véletlen, hogy ezt az oklevelet nagy művében a bicskei Baroknál hozza fel.) A birtok, persze új nevén, később is sűrűn előfordul oklevelekben, éppen mert értékes volt (K. szerint a legjobb buzatermő helye a megyének), legutoljára a török előtt 1538-ban. Előfordul a D. által említett 1460-as oklevélben is (*Károly* IV: 395., V: 313.) s mindig kétségtelenül erről a gazdag birtokról van szó.

Elég az hozzá, hogy D. mai Barok (Burok) dióőneve, mely egy teljesen barátságatlan, földművelésre alkalmatlan, Pesty közlője szerint (a falu jegyzője) svájci jellegű, hegy v. völgynév, helységnévképpen az eddig ismert adatok alapján a régiségből ki nem mutatható és semmi köze a csúti Barokhoz v. almásf

¹⁾ A Szék. nemzetség egyik tagja viselte 1200 előtt a *Barc* nevet (*Karácsonyi*: M. N. III. 39.)

Borz-Borbálához. Úgy látszik egyszerű helynév. (Erről még alább.)

Hogy a *Mellér*—*Millár*, D. szerint talán a mai Burok-völgy, annyi, mint *Mély* + *ér*, azt a nyelvészet nem fogadja el (l. M. Ny. 1913.). Az eredeti név itt *Millár*—*Milár*. V. ö. *Imér* és *Imár*, *Teszér* és *Taszár* stb. A *Mellér* a német *Meiler*-ből (= szénégető kupac) lett szláv *milir* = *milár* = *milár*, ami ezen a vidéken tárgyilag nagyon is érthető. *Milár* régen nagyobbacska falu volt s első lakói talán tót (cseh) telepesek lehettek. Hogy ebből a helynévből aztán pataknev is lehetett, egészen közönséges, pld. *Szénégető pataka*. Közéleben van a *Gaja patak*. Ez is szláv szó (gaj = haj = erdő). A szláv szó korán átkerült a magyar nyelvbe; a régiségben „multitudo arborum” jelentésben jegyzik föl. *Gaj-erdő*, *Tölös-gaja* (= Tölgyes gaja, Vasm.) gyakori dülőnév. *Gaj*, *Gaja*, *Gallya*, *Galla* (?) erdő, hegy, patak és helyneveink idevalók. (A Bánhida mellett fekvő két, ma német lakosú *Gallát* a környező magyarság ma is *Gajá*-nak mondja). Szomszédja ennek a régienes *Cuha-völgy*. Ez is szláv eredetű. Szuha = száraz; v. ö. *Száraz*—*Gerencze* u. o. (sz c-re szobor = cobor). *Gérence*, *Torna*, *Bitva*-patak szintén régi, gyaníthatólag honfoglalás előtti szláv pataknevek. Hogy szláv helynév sok van itt a Nagybakonyban, köztudomású.

Iszka sem függ össze a szláv *szkála* = szikla szóval. Az alkalmasint *Jaszka* = *Joszka* = *Iszka* fejlődű sz. név.

Baroch, *Barach*, *Boroch*, *Barak*, *Borok*, *Boruk* (a *ch* ez esetben alkalmasint *k*) nagyon gyakori személynemzetség- és helynév a régiségben (pld. a *Vdr. Reg.*-ban is). Hogy ez a zsidó *Baruch* sz. névből származna, amint *Nagy Géza* bizonyára

a fejemegyei mohammedán *kalizok* ilyen bibliai nevei után ítélve állítja, hangtörténetileg nagyon is valószínű. Abból a *Pasztuch* = *Pásztó*, *Enech* = *Enő* stb. analógiájára idővel alkalmasint *Baró* lett volna. Szerintünk e szónak törökös alakja van s lehetségesnek tartjuk, hogy igéből képezett névszó. személynév.¹⁾

Hogy az Isztimér—Kúti határában lévő *Burog*, *Burok* (német ajkú *Vuruk* pld. *Barhara* = *Warwara*, *Bitva*-patak = *Vitve* stb.; mindkét helyen németek, Kútin tótok is laknak), meg a *Barok*, *Borok* nem ugyanaz a szó.

¹⁾ Ennek nyelvészeti igazolását nem tudjuk ugyan adni, de egy-két egyéb, talán idevonatkoztatható érvet mégis felemlíthetünk. *Gyárfás* (Jász kunok) említ 1513-ból a nagykun Kolbazzékban egy *Borugház* nevű telepet. *Borug* itt kétségtelenül kun személynév, alakilag talán megfelel a *Boruk*-nak. Ugyancsak onnan említ Gy. egy *Demetrius Barog*-ot 1521-ből. Ez is mintha közel állana hozzá.

Györfy István kollégám szíves közlése szerint *Barak* családnév, ma is közönséges Hajduböszörményben, a *Barok* pedig Hajdúhadházon. *Barak-kútja* volt a múlt század elején a debreceni határban a Kadarcs ér mellett (Debrecen levéltára, 53. sz. térkép). Ezek a családok szerinte a Nagykunságból telepedtek át a Hajdúságba a török pusztulás után.

Baranyában volt 1280-ban *Bark*-, *Bork*-, *Borok*-falva, mely 1395-ben kőzari *uguch* (v. ö. *Egecs*) nevének birtoka (*Zichy Oktár* IV. 1:95). A *Kozár* és *Ügücs* így együtt, talán szintén mond valamit *Borok* érdekében. R. Nagy László kollégám utólag volt szíves értesíteni, hogy ez a név a középkorszaki törökség közt is használatban volt. (A. de Levchine: *Descript. des Hordes et des steppes de Kirghis-Kazaks*, Paris 1840. „*Barak* a kirgizek hatalmas szultánja 1748.”)

A *Detreh* - em, *Bihar* + om stb. továbbképzett személynemek mintájára, talán idetartozik a *Borok* - un (Filius Gyula, 1222, V. R.) később *Barok* + ony személynemzetségünk, sőt talán a *sa* kicsinyítővel alkotott *Borok* + *sa* = *Borak* + *csa* = *Boracska* fejemegyei nemzetség-helynév is. (V. ö. *Janosse* = *Janosfyw* soruli család, Csánki III. 373. stb.).

Nekünk az is feltűnik, hogy a bicskei *Barok*-közvetlen szomszédai közül három, nevezetesen *Boglár*, *Csut* és *Sorul* török (besenyő?) neveknek látszanak. *Boglárról* (*Bak* + *lár* = a *Bak* nemzetségbeliek telepe), ezt már kimutatta Ka-

s Baroktól (Borok) *Burok* aligha fejlődhet, hanem inkább megfordítva, nagyon is lehetséges. $U > o$ fejlődés csak a magyarban van, de sem a németben, sem a tótban nincs. Pld. ómagyar *uruság*, mai magyar *ország*, *urusz* = *oros*z stb. Ez a név eredetileg is *Burok* (Buruk, Burog, Burug) lehetett s ebben az alakban maradt ránk. Csánki említ egy *Burok* pusztát Borsódból 1474-ből. Ezt ma is így hívják. Hogy a szónak mi az etimonia, nehéz megmondani. Azt gondoljuk, hogy a *borít* = *burit* (török *bur* + *mak* = betakarni) igéből képzett *burok* = *burrog* szavunk lappang benne, melynek jelentése takaró, homlok, föld ág. „melynek nem világos, de valószínűleg idetartozó képzései az erdélyi *burros* = *burus* = lombos, terebélyes fa” *Et Sz. „borít”*) olyan képzetkörből való helynév volna tehát, mint a közismert *Mező* v. *Fedő* (Feduh, Fedemes, Fedend), melyek elsődlegesen betakart, befedett helyet jelentenek, jöllehet ma a *mező* szóban pld. nem érezzük a *mez*-t, hanem a fűtakarót. A hely természete, t. i. erdővel borított hegy, ennek a magyarázatnak mintha megfelelné. Alkalmassint tehát a helyet hívták először *Burok*-nak s erről kapta nevét az árok, a völgy, a part és a dűlő. Somogyban különben ma is van egy *Lepled* pusztája (Inke mellett, első említése 1269-ben), *Lepledő* egy magasabban fekvő határ-rész neve Nyárlón (Bihar, Pesty), a göcseji Barabásszegben egy *Lebenye*

nevű dűlő. Ilyen képzetkörből lehet még *Tetőtlen* (= tetőtlen) és *Terebes* (= terebélyes) helyneveink is.

Balatonudvariban van egy *Burka-völgy* (*Jankó*: Balaton). *Burka* lehet családnév is; de alig kétséges, hogy ebben is a *burok* szó van. (V. ö. ehhez *burkos* = *burtos* = *burtukos* (Erdély) = lombos, *burkós idő* (Veszprém) = borús idő, *burtok* (Erdély) = lombos ág. A *burka* ezekből talán levezethető, de lehetséges más magyarázata is.

Bátky Zsigmond.

A francia földmivelő lakosság csökkenése és idegenek bevándorlása Franciaországba. — „Franciaországban a föld nem ér annyit, mint Németországban. Ha Elzász-Lothringia francia kézre kerül, akkor ott is kevesebbet fog érni a föld, mint a mekkora értéke van annak német uralom alatt”. Ezt a véleményt a sorok írója 1918 novemberének elején olvasta Lothringiában egy ottani német újságban. Hogy a föld Franciaországban ma is tényleg keveset ér, az kitűnik Mauco G.-nek „Les Étrangers dans les campagnes françaises” című dolgozatából, amely az „Annales de Géographie” folyó évi márciusi számában jelent meg. Szerző szerint, ha valaki Olaszországban ma elad 4 vagy 5 hektár földet, kap érte 30—40.000 lírát, ezen az összegben vehet Franciaországban 40—50 hektár földet, azonos minőségűt. Már a világháború előtt kezdett a francia föld értéke csökkenni, p. o. Armagnac-ban 1883-ban 133 hektár kiterjedésű földbirtokot eladtak 140.000 frankért, ugyanazt 1907-ben már csak negyedáron tudták értékesíteni. A föld értékcsökkenésének oka a mezőgazdasággal foglalkozó népesség fogyása, amit előidézett a falu egy részének a városba való beköltözése, a világhá-

rácsonyi. *Csut* régi fejemgyei nemzetiségnév. Talán lehetséges, hogy az *Csut* -ul (r)-ből rövidült meg. Ilyen fejemgyei családot is ismerünk. Budán is volt régen egy *Csutul* nevű szőlőhegy. Tudjuk, hogy itt is laktak besenyők, *Sor* -ul olyan képzőnek látszik, mint *Bota* -ul és *Borcs* -ol (*Bota* vagyis *Teve*, *fi és Bors* + *fi*, *M. Ny.* 1922, '926.). Mindez persze csak föltevés, de talán olyan, ami a település történetének mégsem egészen érdektelen. Az is mond talán valamit, hogy ezek a helyek közbirtokosságok voltak.

ború réngeteg vérvesztése. A földmívelő népesség megritkulására befolyással van Franciaországban még a lassú népszaporodás. Franciaország egész lakosságának 1851ben 74.5% volt földmívelő, 1921-ben már csak 53.6%. 1911-ben a földműves foglalkozást űző keresők száma 5,300,000; 1923-ban már 1,400,000 kereső földművessel van kevesebb, azaz azok száma már csak 3,900,000. A földműves keresőknek ezt az óriási mértékben való megritkulását igen erősen érzi az ország mezőgazdasága; nagy, földművelésre alkalmas területeken maradt a föld megműveletlenül a világháború után a munkás kezek hiányában. A bajon próbáltak segíteni. Már a világháborút megelőző időben mentek Franciaországba munkát keresni belgák, olaszok, spanyolok és svájciak, akik közül sokan végleg ott is maradtak. A háború után a föld olcsóbb volt, a kedvezőbb kereseti viszonyok ezeknek bevándorlását nagy mérvűvé tette. Az idegenek beözönlését maguk a franciák is elősegítették, csak hogy parlagon maradt földjeik ismét művelés alá kerüljenek. Némelyek belga, sőt még franciaországi lapokban is úgy hirdették birtokaik bérbeadását, hogy belga bérlőt előnyben részesítenek. Az ország SW-i részén néhol, mint p. o. Toulouse-ban, Gers-ben olyan hivatalok nyertek szervezést, amelyeknek feladatai olasz állampolgároknak francia földbirtokokon földművesekként való elhelyezése. Az idegen nemzetiségű földművesek beköltözése következtében elhagyott szántóföldek ismét művelés alá kerülnek, sőt a föld ára is kezd emelkedni, minthogy a beköltözött földművesek nemcsak bérlők akarnak maradni, hanem részben földbirtokok megszerzésére is törekednek. 1921-ben 5110 külföldi állampolgárnak van földbirtoka, amely

összesen 3344.43 km²; továbbá az országban van még 7265 külföldi bérlő és majoros, közöttük legtöbb a belga, a belgák után pedig az olaszok következnek. Az összes olasz földművesek (birtokosok, bérlők, majorosok) száma 1921-ben 2265 volt. Az olaszok száma Franciaország SW-i részén erősen növekszik, már 1924-ben pusztán ide 4000 olasz költözött be, köztük 2500 majoros. Olasz hivatalos és félhivatalos körök rendszerint támogatják az olaszoknak Franciaországba való beköltözését. Az olasz földműveseken kívül megtelepedtek az ország SW-i révén olasz ügyvédek, és iparosok is; az olaszoknak pénzügyeit olasz bank intézi. Előfordul ugyan az is, hogy Olaszország megnehezíti az erős, munkaképes férfiak kiköltözését. Így azután előfordult az, hogy egy francia földbirtokos, hogy hamarabb megérkezzenek a számára Olaszországból jelentkezett földművesek, velük Lourdes búcsújáró helyre szülő jegyet vettetett. Az idegen földműveseknek Franciaországba történő nagyszámú beköltözése némelyeket aggodalomba ejtett. Az a dolgozat, amelyből az előbb felsorolt adatok származnak, a beköltözők értékeit, a bevándorlás következményeit kívánta vizsgálat alá venni. Szerző művének végén megállapítja, hogy a bevándorlás elkerülhetetlen, jó következményei gazdasági téren vannak (meg nem művelt földek ismét művelés alá kerülnek, a föld értéke emelkedik, a lentermelés és selyemhernyótenyésztés a beköltözők révén válik ismét intenzívebbé, illetve nyer SW-on meghonosítást), azonban hátrányai is vannak, p. o. meg van a lehetőség arra, hogy olasz nemzeti-ségi szigetek keletkezzenek távol az olasz határtól.

A Nyír, „Nyírség“ és nyírfa szavak eredete. Általánosan ismert és elfogadott nézet, hogy a Nyírség elnevezés a nyírfaerdők után származik. Azonban én a Nyírség és a Nyírfa szavak eredetét kutatva, éppen az ellenkező eredményre jutottam: azaz nem a Nyírfák után kapta a nevét a Nyírség és a Nyír, hanem megfordítva, a Nyír elnevezés után a Nyírfa, a Betula.

Dehát akkor mit jelentett a „nyír“ elnevezés?

Először is azt kell megállapítanunk, hogy a régi kútforrásaink többször használják a Nyír és Nyr elnevezést, mint a „Nyírséget“, sőt azt hiszem, hogy a Nyírség szó egészen újabb keletű. Különben magának Nyíregyháza városának a nevében is benne van az „ecclesia de Nyír“ lefordításának megfelelően a Nyír szó. Éppen azért Nyíregyháza mindig hosszú i-vel írandó.

Van még Hazánkban még egy másik „nyír“ terület is, Erdélyben, Háromszékben, amely csodálatosképpen hasonló homokbuckás mocsaras terület, mint a Nyírség, s amelynek a fenekeiben szintén nyírfaerdőkkel övezett lápok százai húzódnak meg. Ezt a területet régi jó székely-magyar nyelven mind a mai napig „Rétyi nyírnek“ nevezik, amennyiben Réty község határában fekszik.

Úgy látszik tehát, hogy a nyír szó egykor mocsaras-lápos helyet jelentett. Tényleg Melius Péter 1578-ban megjelent Herbarium című könyvében egyik helyen a következőt olvashatjuk: „Toroknak öröme az szilvalevelű fű, sok terem a réteken, a nyírben“. Egy másik helyen pedig ez áll: Ha az ericanac nyíri cyprusnak vizét veszed, stb. Ez utóbbihoz magyarázatképpen meg kell jegyeznem, hogy a Melius által „ericanac“ nevezett növény tulajdonképpen Calluna, Er-

délyben a homokos, lápos helyek jellemző növénye.

Azt látjuk tehát, hogy e régi magyar botanikai munka a nyír és nyíri elnevezés alatt mocsarat és lápot értett.

Hát az összehasonlító nyelvészet mit tud a nyír szóról?

Munkácsi Bernát szerint a vogul, votják, zürjén, finn, csuvasz, stb. nyelvekben nyar, nyor, nyer, nyür, nyur, nyoro, nüre szavak mind mocsárt, lápot, sárt, nyirkost, nedvest, mocsaras talajt jelentenek. A votják nyur-kiz mocsári fenyőt a nyur-muli pedig mocsári boggyót, áfonyát, tehát hegyi, lápi növényt s a kaz. .*) nyures egyenesen mocsarast jelent.

Az ősmagyar nyelvben tehát a nyír szó valami hasonlót jelentett, mint a rokon nyelvekben, amit még bizonyít a nyirk, nyirok és nyirkos szavaknak mai jelentése is. Már Munkácsi is a Nyírség, Nyír-egyháza stb. szavakban a mocsár és láp ősi alakját sejtette, anélkül, hogy a Nyírség természeti viszonyait közelebbről ismerte volna.

De ha a nyír szó eredetileg is a Betula albat, azaz a nyírfát jelentette volna, akkor sem lehet belőle helyesen képezni a „Nyírséget“, legfeljebb csak Nyír-est vagy Nyír-jest. A magyar sohse nevezte a tölgyerdőt tölgységnek, a fűzerdőt fűzségnek, hanem tölgyesnek és fűzesnek.

Ezek után úgy gondolom, bizonyosnak vehetjük, hogy az ősi „Nyír“ és „Nyírség“ szavak mocsaras-lápos területet jelentettek, s amelyek után van elnevezve ezen területek jellemző fája, a Nyírfa, amely név tehát egyértelmű lápfa, vagy mocsárfa elnevezéssel.

Az újabb időkben azután a nyír szó eredeti jelentése feledésbe ment s viszont a Nyírfa használatánál a

*) Munkácsi is így közli.

„ja“ elmaradt, hisz rendesen csak tölgy, kőris és bükkerdőkről beszélünk és így manapság már Nyír alatt a *Betula*-t értjük. A szó származását ismerve, azonban helyesen csak Nyírfát és nem Nyírt használhatunk.

Nagy Jenő.

Barnag (falu Veszprémben). Első alakja (1082?) *Burlog*, azután *Borlog*, *Barlag*, *Barnak*, *Barnag*. Aligha kétséges, hogy a szláv *brlog*, cseh-től *borloh* = kunyhó, vacok, *barlang* szóval függ össze. Magyar tárgyi megfelelője az *ireg*, szanaszét az országban (Ireg, Ürög, Ürögd), mely első helyen a remetelakásul szolgáló *üreg*-től kapta nevét (Pais: M. Ny. 1926). Balatonkenesén *Likak*-nak hívják a régi barlanglakásokat. *Liki* volt Biharban, *Likiablánc* Vasban, *Agyaglik* pusztá Pápa mellett, *Likivarsdny* Győrben stb. Egy *Likadi* nevű szolgát ugyancsak Győrből említenek 1095-ből (Okl. Sz.). A győr—soproni alföldön gyakori a *Likócs* dülönév. Egy ilyen pusztát *Lipszky* is említ Győrből. Hogy ez, többesben *Likócsok*, kicsinyítés a *lik*-ből, Pesty kzeíratának beküldői egybehangzólag állítják.

Brloh, *Brlohy* cseh személynevet említ *Miklosich* (Denkschriften d. Kais. Akademie etc. Wien XXIII. 148.). Lehetséges tehát az is, hogy községünk neve cseh személynév. Hogy ezen a vidéken korai cseh telepek voltak (pld. Csékút) köztudomású. De az is lehet, hogy a név még korábbi, (*Barlogh* nemes család van Zemplénben is).

A magyar *barlang* szóban az *n* a g előtt későbbi járulékhangzó, pld. *ördög* és *ördöng*. A helynév, tehát a régi alakot őrizte meg. Az *l-n* változásra v. ö.: *Barlabás* és *Barnabás*, *Börzölce* és *Börzönce*, stb. *Bornak* = *Borriok* = *Barnak* pusztá van Zalában, *Pornok* = *Parnok* = *Parnak*

pedig Komáromban. Azt hisszük, ezek is idevalók (v. ö. *Etym. Sz.*: barlang).

Bátky Zs.

A **Bakony**-hoz. Ma már alig kétséges, hogy *Bakony* nevünk (régén *Bukon*, *Bokon*) magyar személynév (l. pld. M. Ny. 1925. 152.) s alkalmásint a régi magyar *Bok* (V. R.: *Boc*) személynév *m* (*n*, *ny*) képzős származéka, amire olyan sok példánk van. Előfordulásához a következő adatokat szolgáltatjuk: *Bokom* határnév Kecsesd szilváson (Szolnok-Doboka m.) 1732-ből (*Kádár*, Monogr. IV. 259). *Bakomi* völgy Farnad és Cseke között Esztergom—Bars határán. *Bokond* szőlőhegy Zomboron, Zemplén m. *Bakonszeg* falu Biharban a Berettyó mellett. *Bakon* itt alkalmásint pataknev lehetett.

B. Zs.

Imár-ere és **Imár-rét** Keszegfalva határában Komárom mellett. Karácsonyi János a M. Ny. XXII. 208. lapján kimutatta, miképpen lett a nyitrai *Ilmér* falu neve *Ürmény*-nyé s felemlíti, hogy a XIII. sz.-ban gyakori az *Ilemér* név. Az egyik komáromi várjobbágnak *terra Ilemér* nevű birtokát még 1268-ban is emlegetik. *Ülemér* határnév ma is él Sümeg mellett. Minthogy az *Ilmér*-nek *Ilmár* alakja is volt e korban (v. ö. *Milér* és *Milár*, *Vinér* és *Vinár* stb.), melyből az *l* éppúgy kiesett, mint pld. ebben: *moln* = *món* = málom, nem kétséges, hogy a fenti helynév is ebből a személynévből lett. A veszprémi *Ilmár*: (1234-i) ma *Imár* néven él tovább. A keszegfalvi rétet *Imár* és *Zimár*-rétnek hívják. (V. ö. ehhez *ep-lény* = *eprény* = *zeplény* = a szántalpak keresztfája s ebből *Eplény* falu neve Zirc mellett, vagy *erge* = patak, a szabocsi Rétközben *Zerge*.)

B. Zs.

NYILATKOZAT.

A világháború pusztításai a földrajzi irodalom terén is megéreztek hatásukat. Az 1909-ben *Kogutowicz Károly* által megindított és nagy népszerűsége szert tett *Zsebatlaszt* a kiadója 1919 óta nem folytatta.

Amint a viszonyok javultak és a lehetőség meg volt arra, hogy ilyen költséges kiadvány útra bocsáttassék, a véletlen úgy akarta, hogy egyszerre két terv valósított meg, és 1921. karácsonyán a könyvpiacon két *Zsebatlasz* című kiadvány jelent meg.

Noha mind a kettő életre valónak bizonyult, sok félreértésre adott okot az, hogy a látszat valami versengés félet sejtetett a be nem avatottakkal. Több évre nyúlik vissza az a törekvés, hogy ez a látszat valamiképen megszüntetessék. Ezért vette le az egyik mű szerkesztőse a címlapról a „*Zsebatlasz*” felírást. A két *Zsebatlasz* szerkesztői azonban ezt sem találták elegendőnek és *Kogutowicz Zsebatlasz* szerkesztői az idei év elején arra az áldozatra tökélték el magukat, hogy egyébként páratlan elterjedtségnek örvendő kiadványuk további megjelentetésétől elállanak.

Ennek közzétételét alulírottak ebben a közös nyilatkozatban félremagyarázások elkerülése végett szükségesnek tartották. A békés együttműködés dokumentálására a két *zsebatlasz* írói ezentúl együtt dolgoznak a fenntartandó Magyar Földrajzi Évkönyvben.

Gróf Teleki Pál.

Kogutowicz Károly.

KÓKAI LAJOS

KÖNYVKERESKEDÉSE

BUDAPEST, IV., Kammermayer Károly ucca 3. sz.

Modern földrajzi kézikönyv.

A
**LEIRÓ FÖLDRAJZ
ALAPVONALAI.**

Írta : HETTNER ALFRÉD,
a heidelbergi egyetemen a geográfia professzora.

Az 1925. évi legújabb kiadást magyarra átültette :

LITKE AURÉL,
főiskolai tanár.

A többszáz térképpel és grafikonnal
illusztrált mű két kötetből áll:

I. EURÓPA.
II. IDEGEN VILÁGRÉSZEK.

Egy-egy kötet ára :

füzve 14 pengő, kötve 18 pengő.

Kapható bármely könyvkereskedésben.

FÖLD ÉS EMBER

(Earth and Man)

Hungarian Anthropogeographical Review — Vol. VI.

Contents for September 1926:

Page

The Wheat and its Production

By Zsigmond Szakáll 129—157

The first part discusses the physical and economic conditions which affect the production of wheat. The second part deals with effect of climatic conditions on the composition of wheat. The third part treats the effect of human activity on the wheat and its cultivation. The fourth part deals with the conditions in Hungary.

Geographical Review 158—168

Paul Graf Teleki: Die weltpolitische und wirtschaftliche Lage Ungarns in Vergangenheit und Gegenwart (Zs. Szakáll). — *P. Karay—Szabó*: Density of population around Pécs (K. Kogutowicz). — *F. Tóth*: Csurgó and its Environs (M. Kanszky). — *S. Tonelli*: Szeged. Its past and Present. Culture and Economics (Zs. Szakáll). — *S. Jávorka*: Manual of Hungarian Flora (Á. Boros). — *O. E. Baker*: The potential Supply of Wheat (Zs. Szakáll). — *Fallex—Matrey*: Géographie d'après-guerre l'Europe (G. Sch.).

Geographical Record 169—175

Explanation of several old Hungarian placenames: Pat. Barok. Barnag. Bakony. Imár-ere and Imár-rét (Zs. Bátky). — Nyir, Nyírség (J. Nagy).

*Published Quarterly by the Anthropogeographical Section of the
Hungarian Ethnographical Society (Szeged)*

Price, \$ 0.40 a number — \$ 1.50 a year.